ВОЛОДИМИР СОСЮРА

FOLIO

Сергій А. Гальченко
Володимир Сосюра
Серия «Митці на прицілі»

предоставлено правообладателями
http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=38610616
«Володимир Сосюра». Передмова, упорядкув. та прим. С. А. Гальченка; Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Серия «Митці на прицілі». Літературно-художнє видання: Фоліо; Харків; 2018
ISBN 978-966-03-8168-1

Аннотация

У цьому виданні маловідомої і невідомої спадщини видатного українського поета-лірика і полум'яного борця за незалежність України – козака петлюрівської армії у 1918–1919 роках – Володимира Сосюри вміщено високопатріотичні вірші періоду визвольних змагань і ліричні шедеври 1920-х років, частина яких була покалічена радянською цензурою. Тут представлено твори, які не друкувалися за життя поета (поема «Мазепа» та деякі вірші), що зберігалися в недоступних для читачів сховищах спецхранів або поширювалися в копіях як найпопулярніші зразки дисидентської літератури.

У книзі вперше друкуються документи із архівно-слідчої справи дружини поета Марії Гаврилівни Сосюри, репресованої у листопаді 1949 року, яку було згодом реабілітовано за відсутністю складу злочину.

У науковій розвідці Сергія Гальченка розкриваються невідомі сторінки життя і творчості неординарної особистості – українського поета Володимира Сосюри.

Содержание

«Захалявна творчість» Володимира Сосюри 5
Біографічна довідка 5
«Путь моя у каміння закута…» 12
Перша збірка «Пісні крови» (1918). Реальність чи авторська легенда? 29
Архів В. М. Сосюри 40
Талант ліричний і дерзновенний 58
Останні дні земного життя Володимира Сосюри (з історії хвороби, смерті і похорону поета) 69
Поетичні твори 84
Із книжки «Поезії» (1950) 86
Із книжки «Поезії» (1921) 88
Із збірки «Червона зима» (1922) 90
Із збірки «Осінні зорі» (1924) 93
Конец ознакомительного фрагмента. 105

Володимир Сосюра

«Захалявна творчість» Володимира Сосюри

Біографічна довідка

Сосюра Володимир Миколайович (06.01.1898 (25.12.1897) – 08.01.1965) – поет, перекладач. Народився у селищі станції Дебальцеве (нині м. Дебальцеве Донецької обл.). Трудову діяльність розпочав у с. Верхнє (нині у складі м. Лисичанська) на Донецькому содовому заводі (1909–1911); у 1914–1918 рр. навчався в трикласному нижчому сільськогосподарському училищі на станції Яма (нині м. Сіверськ Бахмутського району Донецької обл.); 1918-й – член повстанської робітничої дружини Донецького содового заводу; 1918–1919 рр. – козак 3-го Гайдамацького полку армії Української Народної Республіки; восени 1919 – взимку 1920-го – військовополонений денікінської армії; у лютому – квітні 1920 р. – червоноармієць, курсант військових політичних курсів, політпрацівник; навесні – восени 1921-го – інструктор преси при ЦК КП(б)У; в 1922–1923 рр. навчався в Комуністичному університеті імені Артема, а в 1923–

1925 рр. – на робітничому факультеті Харківського інституту народної освіти; 1923–1941 рр. – займався виключно літературною роботою; 1941–1944 рр. – пропагандист при ЦК КП(б)У, старший науковий співробітник Інституту мови і літератури АН УРСР, літературний працівник партизанського штабу, військовий кореспондент фронтових газет; військове звання – підполковник. Із 1944-го – на літературній роботі.

Писати вірші почав російською мовою під впливом поезії О. Апухтіна, С. Надсона, К. Бальмонта. Перші публікації російською та українською мовами з'явилися в повітовій бахмутській «Народной газете» (1917, березень) та в лисичанській газеті «Голос рабочего». Першу поетичну збірку «Пісні крови» під прізвищем «Сюсюра В.» було видано на гроші командира 3-го Гайдамацького полку Омеляна Волоха (Проскурів, 1918; збірку досі не віднайдено). Перебуваючи у війську С. Петлюри, писав і друкував свої вірші в газеті «Український козак». Спогади про свою участь у визвольних змаганнях «З минулого» опублікував у журналі «Червоний шлях» (1926, № 10), вони згодом увійшли до автобіографічного роману «Третя Рота», над яким Сосюра працював із перервами 1926–1930, 1942 і 1959–1960 рр. (у первісному варіанті, що не зберігся, роман-трилогія складався із трьох частин: 1) «Володька»; 2) «Крізь вогонь»; 3) «Поет»). Публікацію скороченого варіанта роману було розпочато навесні 1960-го в газеті «Молодь України», але призупинено вольовим рішенням тодішньої партійної номенклатури.

За життя поета вийшло понад 80 видань його творів. Перша книжка «Поезії» (1921), в якій було передруковано поему «Червона зима» за збірником «На сполох» (1921), та збірка «Червона зима» (1922) принесли Сосюрі велику популярність як співцеві недавніх революційних подій в Україні, які він намагався показати у світлі нової соціалістичної ідеології. Але щирість і винятковий ліризм його поезії засвідчили те, що навіть у художній літературі не можна оминути правдивого відображення історичних подій, свідком яких він був.

Найталановитішим твором 1920-х рр., на думку сучасників, була поема «Махно» (1924), про яку є згадка в романі «Третя Рота»: «Я написав поему «Махно», за яку стільки випив горя, що й нащадкам стане», – писав Сосюра. Поема викликала гостру критику, про що йдеться в книзі Ю. Смолича «Розповіді про неспокій немає кінця»: «Повністю вона [поема] надрукована не була, не дописана й до кінця, з'явилися, либонь, лише окремі з неї уривки. […] Поетична сила поеми була величезна. Можливо, ця втрачена поема була одним із найдужчих Сосюриних творів», – зазначав Ю. Смолич. За спогадами дружини поета Марії Сосюри, один із варіантів рукопису поеми «Махно», боячись за життя свого чоловіка, вона віднесла 1931 р. в Державне політичне управління УСРР, про що є згадка на початку поеми «Розстріляне безсмертя» (1960) («…поему написать нову, // бо першая давно пропала // в сумних архівах ДПУ»), задумом створен-

ня якої було поновлення втраченої поеми «Махно». Повний текст цього твору не зберігся. У збірках «Осінні зорі» (1924), «Місто» (1924), «Сніги» (1925), «Сьогодні» (1925) і «Золоті шуліки» (1927) поруч із шедеврами поетичної лірики друкувалися твори, в яких були картини недавнього трагічного минулого періоду громадянської війни в Україні 1917–1921 рр. (ліробалада «Перстень») та реалістичні образи із нової соціалістичної дійсності, в якій розчаровувався поет (поеми «Нальотчиця», «Робфаківка»). Збірку «Серце» (1931) було конфісковано після критичних звинувачень у роздвоєності таланту поета і нерозумінні ним тогочасної соціалістичної дійсності.

Великої популярності, а водночас, вульгарних критичних зауважень здобули історичні поеми «Тарас Трясило» (1925) і «Мазепа» (1928). 1929 р. в журналі «Життя й Революція» (№ 1) було надруковано перші чотири розділи поеми «Мазепа», а над рештою розділів (V–XXVI), прологом і епілогом поет працював у 1959–1960 рр. Сосюра, на відміну від деяких своїх попередників (Вольтер, Дж.-Н. Байрон, Ю. Словацький, К. Рилєєв, О. Пушкін та ін.), по-своєму трактував образ І. Мазепи. Не ідеалізуючи його як неординарну особистість, поет творив насамперед художній образ, а не політичний портрет гетьмана. Автору не можна дорікнути в незнанні історичних чи літературних джерел, що, очевидно, й дало йому змогу уникнути тенденційності у вирішенні цієї складної проблеми. Сосюра намагався розкрити психологію

особистості І. Мазепи, щоб з'ясувати для себе і для читача не лише мотиви розриву із царем Петром І, але й показати справжнього борця за суверенну Україну.

У 1920 – 1960-х рр. деякі твори Сосюри поширювалися серед читачів у рукописних копіях (списках): поеми «Махно», «Мазепа», «Слово» (1930-ті рр.), «Розстріляне безсмертя» (1960), окремі вірші та гострі епіграми переважно на сучасників-можновладців і деяких письменників.

Творча спадщина Сосюри зазнавала постійного ревізування як із боку офіційної влади, так і вимушеного самоцензурування опублікованих творів, що вже стали хрестоматійними. Із них вилучалися національна символіка і проблематика, нівелювалися гострі проблеми переслідування української мови тощо. Навіть у поемі «Червона зима» (1921) були замінені такі поетичні образи, як «блакитний бій сердець» – на «гарячий бій сердець», а «золотосиній сон» – на «золотобарвний сон». Написаний і опублікований вірш «Любіть Україну» (1944) теж зазнав пізніших редагувань у збірці «Щоб сади шуміли» (1947). 2 липня 1951 р. в газеті «Правда» з'явилася стаття «Об идеологических извращениях в литературе», в якій піддано жорстокій критиці цей вірш.

Газета «The New York Times» 3 липня 1951 р. опублікувала статтю «"Правда" б'є по червоних», у якій давалася критична оцінка виступу офіційного органу КПРС: «"Правда" пише, що пан Сосюра неправильно тлумачить тему любові до соціалізму і батьківщини, яка збуджує в наших серцях ве-

ликі патріотичні почування». Навпаки, писала газета, його вірш «викликає настрої розчарування і протесту». І. Багряний у передмові до українсько-англійського видання вірша Сосюри «Любіть Україну – Love Ukraine» (вид-во «Україна», 1952 [США]) писав: «Відколи я знав Сосюру особисто, він все був у конфлікті з окупаційною владою через свою полум'яну любов до свого народу».

Сосюра – автор поем на біблійну тематику («Каїн», 1948; «Мойсей», 1948; «Христос», 1949; «Ваал», без вказівки на дату написання але, ймовірно, 1948–1949), які теж не друкувалися за життя поета.

Серед невиданих книжок Сосюри опинилася і збірка «Колос викинув ячмінь», яка готувалася до друку 1950 р., коли дружину поета Марію Сосюру було репресовано. Рецензент рукопису збірки засумнівався в доцільності назви збірки: «Відомо з народної мудрості, що, коли ячмінь викидає колос, то соловей губить голос» (А. Трипільський).

Лауреат Сталінської премії (1948, за збірку поезій «Щоб сади шуміли»; 1947), Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1963, за книги лірики «Ластівки на сонці» (1960) і «Щастя сім'ї трудової»; 1962).

Помер у санаторії під Києвом, похований на Байковому цвинтарі.

Основні масиви архіву Сосюри зберігаються в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (далі ЦДАМЛМУ) (фонд № 44) та у відділі рукописних

фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України (фонд № 139). Зошит із рукописами поезій за квітень 1918 – лютий 1919 зберігається в архіві українського письменника А. Любченка в Торонтському університеті в Канаді.

Праці:

1. Твори, т. 1 – 10. – К., 1970 – 71.
2. Вибрані твори, т. 1–2. – К., 2000.
3. Всім серцем любіть Україну: вибрані твори. – К., 2003.

Література:

1. *Бурляй Ю*. Володимир Сосюра. – К., 1959.
2. *Радченко Є*. Володимир Сосюра. – К., 1967.
3. Голос ніжності і правди: Спогади про Володимира Сосюру. – К., 1968.
4. *Моренець В*. Володимир Сосюра. – К., 1990.
5. *Костюченко В*. Біль аж до краю дороги…: есе. – К., 2004.

«Путь моя у каміння закута…»

Зацитований у заголовку рядок Володимира Сосюри із його чи не найпопулярнішої ліричної перлини «Коли потяг у даль загуркоче…», вперше опублікованої у журналі «Всесвіт» (1926. – № 17. – С. 17) і включеної до збірки «Золоті шуліки» (1927), був вилучений разом із передостанньою строфою у виданні «Вибрані поезії» (1936. – С. 74–76. Відтоді вірш друкувався і виконувався співаками як романс без цієї строфи:

Вже до серця доходить отрута…
Як старому колишнього жаль…
Путь моя у каміння закута,
і на кожному розі печаль…

Очевидно, редактору чи цензору не сподобався не лише присутній у перших двох рядках мінорний настрій, але й насторожив зміст двох останніх – відомий «вкраїнський поет» натякає на те, що він перебуває, немовби «у кам'янім мішку», тобто в ув'язненні. Згадаймо для прикладу вірш Михайла Драй-Хмари, написаний у травні 1937 р. в концентраційному таборі на Колимі:

І знов обвугленими сірниками
на сірих мурах сірі дні значу,

і без кінця топчу тюремний камінь,
і туги напиваюсь досхочу.

І клаптик неба, розп'ятий на ґратах,
і недріманне око у «вовчку»…
Ні, ні, на вороних уже не грати.
Я – в кам'янім, у кам'янім мішку.

Умови для творчості (не побутові, звичайно) для радянських поетів були однаковими і на волі, і в ув'язненні – всюди «кам'яний мішок», з якого могли виходити у світ лише хвалебні оди, пісні, пеани, гімни, тобто лише те, що оспівує і звеличує тоталітарну систему, її вождя та керівну й спрямовуючу силу – КПРС. Але і це не рятувало від репресій – навіть найголосніші оспівувачі не уникнули всеперемелюючих жорен. Життя одних обірвала куля в застінках НКВС, другим судилося страждати і не повернутися з Колими, Соловків, Караганди, а третім – залишатися на волі, але в «кам'янім мішку». «Кам'яним мішком» могла бути навіть і власна квартира, де цілодобово очікували дзвінка чи стукоту у двері, або й психіатрична лікарня, як це не раз траплялося із В. Сосюрою.

Із автобіографічного роману «Третя Рота» та із спогадів сучасників відомо, що В. Сосюра не раз перебував на лікуванні у психушках. Як правило, туди не потрапляють із власної волі…

Після нещадної критики публікації перших чотирьох

розділів поеми «Мазепа» (Життя й Революція. – 1929. – № 1) В. Сосюра випустив збірку «Серце», в якій, за власними спогадами, «гіперболізував образ поета, що приходив щоночі п'яний і бив свою біляву дружину, словом, розкладався, забувши про своє заводське оточення, з якого вийшов» (Третя Рота. – К.: Укр. письменник. – 1997. – С. 273). У газеті «Комуніст» з'явилася критична стаття «Жовта муть», яка стала сигналом для повторного «побиття» поета, а найголовніше – за розкриття роздвоєної суті його творчої і людської особистості:

Рвали душу мою
два Володьки в бою;
і обидва, як я, карооки,
і в обох ще незнаний, невиданий хист, —
рвали душу мою
комунар
і червоний фашист.

Збірку було конфісковано, а далі – цькування «літературною сараною», голод 1933-го, позбавлення можливості друкуватися, а значить, і заробляти на хліб насущний. Все це вивело поета зі стану рівноваги. Літературні і партійні бонзи вважали це за божевілля. А ближчі літературні «побратими» обзивали В. Сосюру «літературним паразитом», який, на жаль, «не сошел с ума большевистски, а сошел с ума националистически» (Я. Городськой), а його поема «Червона

зима» – «махновская поэма» (І. Фефер). У 1934 р. особистою машиною В. Затонського, який ще в 1926 р. говорив на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У, що з В. Сосюрою необхідно «расправиться ножом», під охороною переодягненого міліціонера поета завезли в будинок божевільних на Сабурову дачу у Харкові. Незважаючи на ті фізичні муки, що довелося витерпіти від уколів, яких не витримувало серце, – це був свого роду порятунок від неминучих репресій.

Перечитуючи і роман «Третя Рота», і спогади сучасників, закрадається думка: чи справді мав В. Сосюра діагноз психічно хворої людини? Якщо й були симптоми якоїсь хвороби, то наскільки вони порушили нервову систему? Адже, як відомо, навіть у психіатричному «кам'яному мішку» він написав твори, які не назвеш витвором фантазії божевільного автора.

Дізнавшись на Сабуровій дачі, що деяким хворим роблять рентгенознімки мозку, В. Сосюра попросив професора Юдіна зробити і йому такий знімок, на що той, показавши собі пальцем на лоба, відповів:

– У вас здесь все в порядке.

Я:

– Зачем же вы меня здесь держите?

Він:

– Инструкции.

Мені все стало ясно.

(«Третя Рота», с. 280)

Олександр Муратов згадує, як йому довелося відвідати у післявоєнний час із своїм батьком Ігорем Муратовим хворого поета у Київській психіатричній лікарні:

«Зайти туди було дуже не просто. Довго довідувалися, хто ми, чого йдемо. Кудись телефонували, просили зачекати. Ми терпляче чекали. Врешті-решт нас впустили. Лікарня, як лікарня, відділення, як відділення. Та не зовсім. У коридорі біля палати Сосюри чергують мордаті санітари, у яких з-під халатів видно галіфе і чоботи…

Хоча нас нібито ніхто не підслуховував, все ж таки Володимир Миколайович притиснув пальця до губів, показуючи, що нічого зайвого не слід говорити. Балакали про якихось спільних знайомих, згадували їхні вірші. Сосюра попросив батька прочитати щось своє, останнє. Потім прочитав свого вірша. Тепер не пам'ятаю, якого саме.

Перед тим, як побачення закінчилося, Володимир Миколайович тихесенько витягнув з-під матраца папірці, що були складені вчетверо, і передав їх батькові. Той зробив мені пальцем, щоб я підійшов до нього, і засунув папірці мені за сорочку. І не спереду, а ззаду, за спиною. Батько був досвідченим конспіратором, бо пройшов концтабори. І був правий: при виході його безсоромно обшукали. Мене ні. Але якби і обшукали, то, безсумнівно, обмацали б тільки спереду.

Що можу сказати? Не справив на мене Володимир Миколайович враження психічно хворої людини. Бачив я людей, що несповна розуму, і до цього, і після. Це була зовсім ін-

ша картина. Те, що Сосюра тоді сказав, могла сказати тільки цілком здорова і дуже розумна людина. Але, як і більшість геніальних поетів, він не поводився як звичайні люди. Про нього у цьому сенсі розповідали багато байок» (*Муратов О.* Як тебе не любити // Київ. – 2001. – № 5–6. – С. 134).

Іще один цікавий факт перебування В. Сосюри в Павлівській психіатричній лікарні, де, як відомо, він потайки писав свої твори. Піклуючись про їх збереження, він намагався передати свої рукописи на волю, що не завжди вдавалося.

У киянина Олександра Сакуна зберігається неопублікований досі вірш російською мовою «Сибирячке», написаний 21 січня 1949 року із присвятою Олександрі Авдіївні Юр'євій, яка працювала тоді в лікарні кастеляншею. Цей вірш був, очевидно, виявом вдячності поета цій жінці за те, що вона згодилася винести з лікарні і зберегти зошит із його віршами. Але не встигла вона у своїй київській квартирі по вул. Жданова на Подолі розкрити цього «крамольного зошита», як з'явився співробітник НКВС і буквально вирвав із рук цей ніким ще не читаний манускрипт. Можливо, й досі цей унікальний рукопис лежить поруч із іншими «захалявними» творами В. Сосюри «в сумних архівах ГПУ»-МДБ-КДБ.

Згадаймо початок поеми «Розстріляне безсмертя», яку В. Сосюра хотів поновити наприкінці 1950-х рр., як і втрачену поему «Махно» (1924):

Безумство бурі світової
одгуркотіло вже давно…
Ти знов стоїш переді мною
й в поему просишся, Махно!..

Ти просиш (зір твій наче жало…)
поему написать нову,
бо першая давно пропала
в сумних архівах ГПУ.

Про існування у творчості В. Сосюри так званих «захалявних» творів було публічно сказано О. Шумським ще на червневому (1926) пленумі ЦК КП(б)У: «А може, висновки треба зробити тому, що т. Сосюра має в захалявній літературі контрреволюційні вірші». Які саме твори мав на увазі О. Шумський – сьогодні здогадатися неважко. Це насамперед поема «Махно», яку він як тодішній нарком освіти вже заборонив не лише друкувати, але й читати авторові під час своїх виступів. Напевно, і О. Шумський, і В. Затонський, і А. Хвиля не могли не знати і про ранні твори, написані й опубліковані В. Сосюрою під час служби у війську С. Петлюри, і про першу поетичну збірку «Пісні крови», видану на кошти командира 3-го Гайдамацького полку Омеляна Волоха. До речі, саме О. Волох відрядив юного поета до Кам'янця на навчання в старшинську школу, очевидно, не стільки для того, щоб потім отримати молодого командира, а швид-

ше всього, щоб зберегти життя В. Сосюрі, адже знаходитися весь час майже поруч із головним отаманом С. Петлюрою – це вже означало мати якусь безпеку.

Сучасники В. Сосюри читали напам'ять його навіть хрестоматійні твори, відомі в публікаціях у зовсім інших текстових варіантах. Поет Олесь Жолдак розповідав, посилаючись на В. Сосюру, що первісний варіант балади «Комсомолець» був таким:

* * *

…Бій одлунав… І червоні знамена
затріпотіли на станції знов…
І до юрби полонених
сам комісар підійшов…

Аж до кісток пропікає очима…
Хлопці стоять перед ним, як мерці…
П'яно хитається смерть перед ними,
холодно блима наган у руці… —

Є гайдамаки між вами!.. Я знаю!..
Кожного кулі чекає печать! —
…Стиснуто губи в останнім одчаї,
всі полонені мовчать…

– Всі ж ви такі, як і я, чорнобриві!..
Жалко розстрілювать всіх!..
Гляньте навколо… і сонце, і ниви… —
Відповідь – сміх…
—
Ну, так пощади не буде нікому!
Вас не згадає замучений край!.. —
Вийшов один… і сказав комісару:
Я – гайдамака… Стріляй!..

1927

Інші оповідачі стверджували, що в первісному варіанті балади не могло бути слова *комсомолець*, а було *українець*.

У В. Сосюри, як, очевидно, ні в кого з українських письменників, було чимало неопублікованих творів, які не творилися лише для шухляди, оскільки автор не утримувався від їхнього оприлюднення – читав друзям і навіть випадковим знайомим, дарував декому свої рукописи або дозволяв переписувати твори, ще не санкціоновані до друку Головлітом. Таким чином, у 1920 – 1960-х рр. значна кількість сосюринських творів поширювалася серед читачів у рукописних копіях, починаючи від поем «Махно» і «Мазепа» і кінчаючи гострими епіграмами на М. Шамоту, Л. Новиченка, І. Стебуна та інших. Саме твори В. Сосюри були в ті роки чи не найпопулярнішою самвидавівською літературою.

У романі «Третя Рота» В. Сосюра згадує, як він у вірші «Любіть Україну!» (1944) у третій строфі перші два рядки

Без неї – ніщо ми, як порох і дим,
Розвіяний в полі вітрами…

змінив на

Між братніх народів, мов садом рясним,
Сіяє вона над віками…

У такому переробленому вигляді вірш було включено до збірки «Щоб сади шуміли» (1947), за яку автора удостоїли Сталінської премії 1-го ступеня у 1948 р. Але в 1951-му центральна компартійна газета «Правда» вибухнула знищувальною статтею «Об идеологических извращениях в литературе», яка була, по суті, ідеологічним ордером на арешт поета: «Що ж до вірша «Любіть Україну!», то під ним підпишеться будь-який недруг українського народу з націоналістичного табору, скажімо Петлюра, Бандера і т. ін.». Через вісім днів та ж «Правда» надрукувала покаянного листа В. Сосюри, але «побиття» поета вже розпочалося у всеукраїнському масштабі, а в кожній республіці шукали свого Сосюру, якого можна було б звинуватити в любові (!) до своєї країни. Олександр Ковінька розповідав, що навіть у концтаборі, де він тоді перебував, начальство, яке ніколи не читало цього вірша, змушувало таврувати його автора. Стався навіть курйозний випадок, коли начальник табору, порадившись із письменником Ковінькою, замість осуду закликав зеків лю-

бити Україну.

Але найдошкульніше били в Україні, згадуючи поетові і його давні гріхи – службу в петлюрівській армії, адже він щиро зізнався в цьому у спогадах «З минулого», опублікованих в журналі «Червоний шлях» ще в 1926 році.

О. Корнійчук на письменницькому пленумі «кричав», що В. Сосюра продався за націоналістичний гріш», А. Малишко вмістив у газеті «Радянська Україна» статтю («цілий підвал»), в якій «доводив», що такому поетові, який «був у петлюрівських бандах», «не можна вірити», бо він «на кожному вирішальному етапі становлення Радянської влади на Україні «був не з нами» (стаття, як тоді практикувалося, очевидно ж, «замовна», інспірована ідеологічним відділом ЦК КП(б)У). Заради справедливості треба відзначити, що промова А. Малишка на похороні В. Сосюри була зовсім протилежного змісту.

У «Третій Роті» В. Сосюра згадує кілька випадків, які спричинилися до написання у травні 1944 р. вірша «Любіть Україну!». Обурення поета викликала поведінка не лише звичайних людей, в яких було відсутнє почуття українського патріотизму, але й відомих державних діячів, які зневажали рідну мову.

У грудні 1942 р. В. Сосюра, перебуваючи в Москві, був на прийомі в урядовця високого рангу (голови Президії Верховної Ради УРСР та члена Політбюро ЦК КП(б)У) Михайла Гречухи, який говорив із поетом лише російською мовою.

4 грудня цього ж року В. Сосюра написав М. Гречусі листа з обуренням за зневагу рідної мови:

«Ви по-українськи не говорите. Ви вважаєте це нижчим свого високого державного достоїнства, хоча прізвище у Вас українське: «Гречуха», а по суті – «гречка». […] Коли я був у Вас на прийомі і почав говорити нашою рідною мовою, то Ви немовби облили мене цебром крижаної води, відповівши мені по-російськи. Я перейшов теж на російську мову, зрозумівши, з ким маю справу.

Я не малорос, а українець!

У мене є національна гордість, а у Вас її немає.

У Вас у номері рояль, розкішна обстановка, а я «маніяк». Так, можна і без лапок. Я маніакально люблю Україну!

А Ви? Чи любите Ви її? Ні, Ви не любите України!

Своїми сумнівами в художній вартості написаної мною за завданням ЦК КП(б)У поеми «Україна» Ви ударили в серце не мене. Мені на це наплювати!

Ви просто не розумієте, не хочете розуміти, не цікавитесь українською поезією. А художній смак – це велика справа.

Після розмови з Вами, до і під час її, я побачив, що у Вас художнього смаку немає. Я переконаний, що і музики Ви не розумієте, і рояль у Вас тільки для меблів. Ви не розумієте краси, не цінуєте її, а значить, не розумієте людей.

Я не люблю тих, хто державне мислення розуміє,

як якусь загальну кабінетно-телефонну абстракцію з реально-гардинним флер-д'оранжем.

Це не люди, а футляри. […]

Мені боляче не за себе, мені боляче, що нами керують люди такого типу, як Ви».

Перебуваючи тоді в Москві, В. Сосюра спілкувався із М. Хрущовим, Д. Коротченком, Старченком і при цьому не забував зауважити, якою мовою (українською чи російською) говорили ці державні мужі. Очевидно, й ті події стали теж однією з причин написання вірша «Любіть Україну!».

Вивчаючи спадщину В. Сосюри, найкраща частина якої десятиліттями лежала захованою (заарештованою!) в спеціальних архівосховищах і була практично недоступною навіть фахівцям – дослідникам його творчості, ще раз переконуємося в тому, яким великим талантом володів поет: і неперевершений лірик, і прозаїк (роман «Третя Рота»), і безкомпромісний політик, коли йшлося про Україну, її історію, мову і культуру взагалі, а ще – безпощадний сатирик, який у своїх байках та епіграмах не шкодував ні тодішнього голови Верховної Ради (байка «Магнат»), ні міністра культури, ні чиновника-пігмея, який своєю нікчемною рукою «різав» тиражі українських видань:

Небезпека нашій мові
знов загрожує… Ножі!
Ріжуть, ріжуть воробйови
українські тиражі.

Або:

Ще є, ще є щенята зінські
на зло культурі українській…
Живуть, як тля, на цій землі
і воробйови, й ковалі.

Такого увічнення заслужили комвидавівські чиновники, які на початку шістдесятих років доклали рук до скорочення тиражів україномовних видань. Не менше дісталося тоді небезталанним вченим М. Шамоті, Л. Новиченку, І. Білодіду за їхню вірну службу тоталітарній системі. В чернетках поеми «Розстріляне безсмертя» знаходимо такі рядки:

Про вас писати неохота,
гер Новиченко і Шамота,
та треба. Ти, довготелесий,
як штрикать міг критичним лезом
поета серце, повне ран,
критичних шавок отаман.
Ти вже не раз терзав поета
за те, що любить рідний край.
В житті ти просто – спірохета,
в літературі – поліцай.

В. Сосюра, очевидно, найбільше з-поміж українських письменників переймався (і головне – не мовчав!) найна-

гальнішими проблемами свого народу – здобуттям незалежності і збереженням рідної мови. У відомому тільки тепер поетичному посланні «До брата» (31.V.1960) поет в останній строфі проголошував:

Ні, наша мова не загине,
Її не знищать сили злі!
Ти власним світлом, Україно,
Сіяти будеш на землі.

Цей вірш В. Сосюра теж пустив ще недрукованим поміж людей і навіть записав у книзі відгуків для відвідувачів одного з музеїв України. І лояльна дирекція давала переписувати цей вірш деяким екскурсантам. Майже тридцять років цей твір робив свою справу – не дозволяв приспати національну свідомість.

Невже народ мій мову гудить?!
Не вірю я! Це не народ!

Окремі люди. Їм не знати
Сяйливих творчості висот.
І хоч людей таких багато,
Але нас більше! Ми – народ!

Я вірю в тебе, моя мати.
Мій Бог, що дивиться з висот.
В народів інших старцювати

Повік не буде мій народ!

Ніхто й ніколи не зміг примусити В. Сосюру мовчати.

О націє моя, роздерта і розбита
На табори ворожі і чужі.
У кров твою вмочив жидівський[1] кінь копита
І настромив на леза, на ножі.

Ці рядки кінця двадцятих років (вони збереглися лише в пам'яті незабутньої дружини поета – Марії Гаврилівни), коли для багатьох стало зрозумілим, що подальший поступ у бездержавній країні Україні – це намагання летіти з поламаними крилами до зірок:

Навколо радости так мало!
Який у чорта днів бадьор,
коли ми крила поламали
у леті марному до зор.

Історія цього вірша – «Навколо радости так мало» – вельми цікава і характерна для епохи, в якій жив поет (про це буде сказано нижче). Вірш (пізніше його визнано як вступ до поеми «Мазепа») написано влітку 1927 р. в Одесі. Оригінал автографа (можливо, авторську копію) було подаровано

[1] Пізніше В. Сосюра це слово замінив на «ворожий». – Тут і далі прим. упорядника.

білоруському поетові і критику Алесю Дударю, якого вперше репресували в 1927 р., вилучивши в нього в Мінську і рукопис В. Сосюри. Після третього арешту 1937 р. Дударя розстріляли, а вірш українського поета пролежав в архівах КДБ Білорусі до 1996 р., коли напередодні 5-ї річниці проголошення Незалежності України керівник спецслужби Білорусі передав його Надзвичайному і Повноважному Послові України. Аж восени 1996 р. МЗС України передало цей раритет до Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, де вже зібрано у відділі рукописів найцінніші архівні матеріали В. Сосюри.

Драматичною була доля багатьох наших національних скарбів, шляхи до пошуків яких часто перекривалися чавунними дверима сховищ колишніх спецхранів, які ще й досі залишаються за сімома печатками. Ми докладаємо багато зусиль, щоб повернути на Батьківщину наші культурні цінності, але не маємо можливостей витягти на світ божий того, що лежить у наших сховищах. Можливо, колись-таки повністю розкриються і «сумні архіви ГПУ», де за свідченнями і самого В. Сосюри, і його сучасників опинилося те, чого не могла сприйняти тодішня тоталітарна система.

Перша збірка «Пісні крови» (1918). Реальність чи авторська легенда?

До 90-х роковин від дня народження Володимира Сосюри у 1988 р. нами було розпочато публікацію невідомої спадщини поета. Саме ця її частина (поеми «Мазепа», «Розстріляне безсмертя», автобіографічний роман «Третя Рота» та інші твори) зберігалася у спецфонді Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України і була практично недоступна для дослідників, не кажучи вже про її оприлюднення. Опинилася вона там іще в 1973 р. після передачі до державного сховища родиною поета всього архіву, де його ретельно «проревізували» спеціальні служби. Після такої «ревізії» з'явилися два описи особового фонду В. Сосюри: один (№ 44) – загальнодоступний для всіх дослідників, і другий – із літерою «С», тобто секретний, що означало на практиці – відкритий лише для тих, хто має допуск, наданий спеціальними службами для роботи з таємними матеріалами. Здається, такі допуски мали одиниці з-поміж особливо довірених літературознавців, критиків. Як співробітник архіву-музею, допуск найнижчої категорії для роботи з таємними документами мав і я, але жодного разу як дослідник ним так і не скористався: кожну зроблену мною виписку із «секретних матеріалів» переглядав працівник спецчастини і давав чи не давав дозвіл на її «винос», тобто на використан-

ня у своїй праці.

1973 р. у процесі передачі архіву В. Сосюри родиною поета – дружиною Марією Гаврилівною і сином Володимиром Володимировичем – до державного архівосховища мені пощастило, ще до його ревізії спецслужбами, переглянути цей унікальний комплекс творчих матеріалів і прочитати, а дещо навіть переписати з того, що майже на двадцять років буде заховане в недоступному місці. Що ж крамольного із творчої спадщини В. Сосюри зберігалося за масивними чавунними дверима «спецхрану» архіву-музею? Там опинилися рукописи переважно недрукованих творів – уже згадувані поеми «Мазепа», «Розстріляне безсмертя», роман «Третя Рота» та чимало поем («Каїн», «Христос», «Мойсей») і віршів, листів поета і листів до нього, про які можна сказати таке: у них В. Сосюра порушував заборонені на той час національні проблеми, що офіційна влада трактувала як прояви націоналізму.

Про публікацію таких творів до початку так званої перебудови й гласності годі було і мріяти, але й з їх настанням це зробити було нелегко, адже «спецхрани» не випускали зі своїх сховищ накопичених матеріалів. У 1985–1987 рр. вже можна було дещо друкувати із шухляд приватних, але доступ до державних «спецхранів» залишався обмеженим.

Упродовж багатьох років я підтримував дружні стосунки із родиною В. Сосюри, це, очевидно, і стало причиною того, що в 1987 р. Марія Гаврилівна вирішила передати для

публікації саме мені три рукописи («Третя Рота», «Мазепа» і «Розстріляне безсмертя»), які вона ще з 1973 р. (з часу повної, здавалось би, передачі архіву поета до архіву-музею літератури і мистецтва України) переховувала у своїй квартирі.

– Де ж ви зберігали ці небезпечні рукописи? – вражено спитав я.

– Та он там, зашитими в матраці, – показала Марія Гаврилівна, – у своїй кімнаті.

Колишня ув'язнена сталінських концтаборів не була наївною людиною і, очевидно, знала, що сховати такі товсті рукописи у власній квартирі вкрай важко. Напевно, вона покладалася на те, що акт передачі в 1973 р. архіву поета до державного спецсховища приспав недремне око КДБ…

Передача до Інституту літератури рукописів згаданих трьох творів В. Сосюри уможливила їх публікацію, що й було зроблено нами з нагоди 90-річчя поета, яке відзначалося у січні 1988 р. У перших двох номерах журналу «Київ» з'явився роман «Третя Рота», надрукований того ж року видавництвом «Радянський письменник». Журнал «Вітчизна» опублікував уривки з поеми «Розстріляне безсмертя». Тривалою й незрозумілою донині була боротьба редакції журналу «Київ» за публікацію поеми «Мазепа» (1988. – № 12), доки московський критик Юрій Барабаш не написав ґрунтовної статті «Ще одна літературна версія “Мазепи”».

Вихід у світ неопублікованих творів В. Сосюри спричинив

поповнення фондів відділу рукописів Інституту літератури. Варіанти поем «Мазепа» і «Вітчизна» передали І. М. Дзюба і П. П. Ребро, а найуважніший читач моїх сосюринських публікацій М. Є. Сиваченко подарував ось таку заяву:

До Бюро парткому СРПУ члена ВКП(б)
Володимира Сосюри

З А Я В А

В зв'язку не тільки з перевіркою партдокументів, але з морально-політичних міркувань я хочу, щоб Ви мене звільнили від гніту, що душить мене вже багато-багато років.

Я приховав від партії кілька фактів з моєї біографії.

Я це робив з моральних міркувань, але я вже більше не можу і прошу Вас покарати мене за мій злочин. Я вважаю, що я не достоїн бути в святих комуністичних лавах.

Я приховав:

1. Що одного мого вірша «Пісня ця родилась в темнім, темнім гаї…» – було надруковано в одній з Харківських газет в 1918 р. за німецької окупації.

2. Деякі мої вірші друкувалися в військових газетах петлюрівської армії і одній з газет громадських (здається, в лівоесерівській) в Кам'янці на Поділлі.

3. Що в 1918 р. <…> на гроші Волоха (ком. полку) було надруковано й видано першу збірку моїх поезій

«Пісні крови», де на обкладинці було моє справжнє прізвище – Сюсюра.

Правда, прізвище моє Сосюра, бо так підписувався мій батько, а дід – навіть «Соссюр». Отже, теперішнє моє прізвище «Сосюра» не є маскування.

Ще до війни в будинку творчості, в Одесі, один молодий болгарський поет спитав мене, чи то моя збірка «Пісні крови». Я спочатку сказав, що ні. А потім довго мучився, підійшов до нього і сказав: «Пісні крови» – моя збірка. Він мені нічого не сказав. <…>

3.1 – 49.

Спинимося на третьому цитованому пункті заяви (два інші не беремо до уваги), де мовиться про збірку «Пісні крови», тривалі пошуки якої поки що не увінчалися успіхом. Цієї книжки досі не виявлено ні в бібліотеках України, ні в зарубіжних книгосховищах. Немає її і в Книжковій палаті України. Отже, що це – авторський міф, витворений у хвилини розпачу чи в стані депресії, що іноді бувало саме тоді, коли над головою поета згущувалися хмари? Вивченням історій хвороб В. Сосюри годилося б зайнятися медикам, але, як з'ясували філологи, у жодній із психіатричних лікарень, де перебував поет (здебільшого на примусових лікуваннях), не знайдено жодних записів про перебіг захворювань та лікування. У нашому розпорядженні лише історія хвороби і смерті В. Сосюри, що сталася 8 січня 1965 р. у санаторії в Кончі-Заспі під Києвом. Цю фатальну історію зберіг, а точніше – приховав від «архіву» відомий терапевт і

літератор М. Д. Фененко, про що мовитиметься нижче.

Чи ж існувала збірка, що передувала першим двом книжкам В. Сосюри («Поезії» і «Червона зима»)? Чи могла вона зникнути безслідно, не потрапивши навіть до бібліографічного покажчика Яшека і Лейтеса «Десять років української літератури» (Х., 1928) та інших бібліографічних видань?

У «Ваплітянському збірнику», виданому Канадським інститутом українських студій (Торонто: Мозаїка, 1977), було надруковано два вірші В. Сосюри («Там чорний лотос…» і «Ми любим на словах буть сильними душею…») із архіву українського письменника А. П. Любченка (1899–1945). Публікуючи ці два вірші у збірнику, професор Ю. Луцький подав таку примітку:

«Рукопис збірки віршів В. Сосюри переховується в архіві Любченка. На титульній сторінці зошиту є напис: «Хай жеве (!) вильна Україна», а дальше:

> **Вірші**
> В. Сосюри
> *На добрий вспомин борцю за волю залитої сльозами і кров'ю Неньки О. Шаркому від В. Сосюри».*

У блокноті є 15 коротких поезій, написаних Сосюрою в період від квітня 1918 р. (Верхнє) до 15 лютого 1919 р. (Проскурів) під час перебування автора в армії УНР.

Розвідка упорядника про цю збірку появилася англійською мовою (*Luckyj George S.N.* A Luricist's Record of the Revolution: A Note on an Unpublished Collectionof Versesby

Volodymyr Sosyura// Canadian Slavonik Papers. – № 3. – P. 103–108) і в українському перекладі в журналі «Молода Україна» (березень 1960 р.). (Див. також: *Бурляй Ю*. Заокеанські фальсифікатори // Літературна Україна. – 1962. – 27 лют.). Тут і друкуються лише дві поезії зі збірки, яка має в собі більше історичної, ніж літературної вартості («Ваплітянський збірник»).

У 1999 р. я звернувся із проханням до професора Ю. Луцького, який перед тим надіслав мені опис архіву А. Любченка, виготовити для архіву В. Сосюри, що зберігається як окремий особовий фонд у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, хоча б копію того зошита. Відповідь не забарилася: професор повідомив, що півроку тому (у 1999 р.) цю копію він уже надіслав професору В. Моренцю, який, до речі, вперше опублікував надану йому нами заяву В. Сосюри до бюро парткому СРПУ. В. Моренець надав і нам копію рукописного зошита В. Сосюри, оригінал якого зберігається разом із архівом А. Любченка в Торонтському університеті в Канаді.

Подаємо опис копії рукопису зошита В. Сосюри, оригінал якого поки що нам недоступний.

[1] На спомин («Збулось уже все те, що слухав я до бою…»). Вірш переписано рукою А. Шаркого, але є правка В. Сосюри у 8-му рядку. Підпис А. Шаркого під віршем перекреслено. Без дати.

[2] Ні, Ні!.. («Чи сонце встало, чи ніч настала…»).

Автограф каліграфічним почерком В. Сосюри поміж рядками рукопису початку п'єси невстановленого автора (Дія 1-ша, ява 1). Останнього рядка вірша немає. Без дати.

[3] Зірниці («Зірниці нас кличуть, зірниці нас звуть…»). Травень 1918 р., м. Бахмут. Автограф В. Сосюри поміж рядками рукопису драматичного твору невстановленого автора.

[4] Пісня («Пісня ця родилась в темнім, темнім гаю…»). Червень 1918 р., м. Бахмут. Автограф В. Сосюри поміж рядками рукопису драматичного твору невстановленого автора; впоперек аркуша наявні записи невстановленої особи господарського характеру.

[5] «Я бачив, блідий брат з журливими очами…». Грудень 1918 р., м. Сватово. Автограф В. Сосюри.

[6] Сок кохання («Чого це так ніжно… задумливі сни…»). Січень 1919 р. Автограф Сосюри. Бракує 3-го рядка вірша.

[7] Послідній бій («Горять, горять вогні. Нові палають зорі…»). Січень 1919 р., м. Лозова. Автограф В. Сосюри.

[8] «Там чорний лотос, там чорний лотос…». Січень 1919 р., м. Лозова. Автограф В. Сосюри.

[9] На варті («Стою на варті. Червоний місяць…»). 13 січня 1919 р., м. Лозова. Автограф В. Сосюри.

[10] Що вам?… («Темна ніч нас б'є крилами…»). м. Вапнярка, 8 лютого 1919 р. Автограф В. Сосюри.

[11] «Ліг на лани вже морок ночі…». 29 січня, ст. Павлиш. Автограф В. Сосюри.

[12] «Ми любим на словах буть сильними душею…». Лютий 1919 р., ст. Знам'янка. Автограф В. Сосюри.

[13] «Сум червоний… Ранок ніжний…». Лютий 1919 р., м. Проскурів. Автограф В. Сосюри.

[14] Для… («Не сяють співи ці натхненою красою…»). 24/II/19 р., м. Проскурів. Автограф В. Сосюри.

[15] «До зброї! Як один, хто в грудях серце має!» 14–15 лютого 1919 р., м. Проскурів. Текст вірша підписано О. Шарким, про що свідчить напис В. Сосюри: «Рукою Шаркого».

Усі вірші, крім першого («На спомин»), було надруковано: *Сосюра В*. Вибрані твори: у 2 т. – К.: Наук. думка, 2000. – (Серія «Бібліотека української літератури»). Там само надруковані вірші «Я знаю: буде час, і сонце ясне стане…» і «То не вітер віє із тьми-домовини…», опубліковані автором свого часу в газеті «Український козак» 27 червня і 1 липня 1919 р., розшукані в газетних архівах Вінницької державної обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тимірязєва краєзнавцем із міста Бара М. Й. Йолтуховським.

У кількох літературних газетах з'явилися повідомлення про сенсаційну знахідку директора Хмельницького літературного музею В. Горбатюка у «книгосховищах» Кам'янець-Подільського університету. Зокрема, газета «Літературна Україна» у святковому номері, присвяченому Дню незалежності України (23 серпня 2007 р., № 32/5220), у рубриці «Публікації ЛУ» надрукувала статтю В. Горбатюка «Гріз-

на зброя “козака Сосюри”», де опубліковано тексти двох віднайдених віршів – «Останній бій» (3 строфи, а не 8, як повідомлялося в ЗМІ) і «То не вітер віє із тьми-домовини…». В. Горбатюк згадує там і про збірку «Пісні крови», видану у Проскурові – теперішньому Хмельницькому, де він очолює літературний музей.

Багатьох шанувальників творчості В. Сосюри не полишає надія, що, можливо, саме в Хмельницькому – у місті, де видавалася ця збірка, можна її відшукати. Звичайно, місцем її зберігання можуть бути різні населені пункти України чи закордону, адже молодий болгарський поет ще в довоєнний час засвідчив те, що він знав (очевидно, й мав) цю збірку.

А поки що можемо будувати лише версії щодо змісту збірки «Пісні крови». Очевидно, до неї могли увійти в першу чергу опубліковані в періодиці вірші: «Я знаю: буде час, і сонце ясне встане…» (Український козак. – 1919. – 27 черв.), «То не вітер віє із тьми-домовини…» (Український козак. – 1919. – 1 лип.), «Останній бій» (Селянська громада. – 1919. – 3 серп.). А далі – ті, що записані переважно самим В. Сосюрою до зошита, який опинився в архіві А. Любченка. Можливо, не все з цього зошита увійшло до збірки, але інших творів поки що не знайдено. Хочеться вірити, що перша збірка «Пісні крови» врятувалася від нищівних лабет занадто пильних органів – борців з так званим українським буржуазним націоналізмом і десь лежить у колишньому чи й нинішньому сховищі «спецхрану». «Не може ж так буть!»

– як писав великий поет,[2] – щоб лишилися тільки сліди в згадках автора та його сучасників…

[2] П. Тичина, вірш «І Бєлий, і Блок, і Єсенін, і Клюєв…» (1919).

Архів В. М. Сосюри

Творча спадщина Володимира Сосюри набагато об'ємніша, ніж її досі знав наш читач. Про це свідчать публікації, що почали з'являтися з 1988 р. у періодиці, та окремі видання творів поета, поява яких стала можливою завдяки вивченню його архіву.

Після смерті В. М. Сосюри його літературна спадщина зберігалася в родині поета. Але в 1973 р. за наполяганням відповідних органів, занепокоєних поширенням списків деяких поезій, епіграм, поеми «Мазепа» та інших творів, що не друкувалися у виданнях, архів було передано дружиною поета М. Г. Сосюрою і його сином В. В. Сосюрою на зберігання до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР, про що уже згадувалося вище. Передача творчої спадщини здійснювалася з одночасним укладанням здавального опису, який був дуже загальним.

Автору цих рядків, як тодішньому співробітникові архіву-музею, доручили підготувати інформацію про таке цікаве надходження до науково-інформаційного бюлетеня «Архіви України», що зумовило необхідність ознайомлення зі ще не описаним доробком В. Сосюри.

Навіть при побіжному ознайомленні з великим масивом матеріалів виявили ряд недрукованих віршів, епіграм, поем. З архівних матеріалів було сформовано особистий фонд

№ 44, який пройшов науково-технічну обробку і став доступним для дослідників.

За кордоном зберігається, наскільки нам відомо, дуже мало рукописів поета, вивезених ще в роки війни письменником Аркадієм Любченком (1899–1945), колишнім президентом та відповідальним секретарем літературної організації ВАПЛІТЕ.

А. Любченко на початку війни не виїхав разом із евакуйованими письменниками і залишився в Україні. Відомо, що йому в 1943–1944 рр. не пощастило уникнути застінків гестапо, весною сорок четвертого його було звільнено. Будучи важко хворим, він виїхав за кордон, забравши із собою весь ваплітянський архів, але невдовзі (25 лютого 1945 р.) помер у Німеччині під час складної операції шлунка.

У ваплітянському архіві були рукописи не лише В. Сосюри, а й П. Тичини, М. Хвильового, М. Куліша, Ю. Яновського та багатьох інших членів цієї організації. Їх цінність як джерел історії нашої літератури винятково висока, адже то були переважно єдині примірники-автографи. Зокрема, там зберігається збірка ранніх творів В. Сосюри, написаних ним у період із квітня 1918 р. по 15 лютого 1919 р., про що вже мовилось вище. Розвідки Юрія Луцького про ті твори з'явилися в закордонній пресі англійською та українською мовами, а деякі поезії було надруковано у впорядкованому ним виданні «Ваплітянський збірник», що вдруге вийшов у Канаді 1977 р. (видання Канадського інституту українських

студій). Там само було надруковано цінні матеріали М. Хвильового, Ю. Яновського, Остапа Вишні, І. Сенченка, М. Ялового, О. Лейтеса, І. Дніпровського, а також деякі папери до історії ВАПЛІТЕ (протоколи, резолюції, постанови, листування і навіть «Літературний щоденник», у який письменники занотовували свої враження).

У цьому ж збірнику вміщено й вірш В. Сосюри «Час» із присвятою М. Хвильовому, написаний в Одесі на дачі Гадзинського 13 червня 1926 р. Поезію було подано до альманаху «Вапліте», але, як свідчить примітка А. Любченка, її заборонив Головліт у липні 1926 р.

Отже, найповніше зібрання рукописів В. Сосюри зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, де ще чимало творів і листів поета чекають на своїх дослідників.

Тексти віршів і поем В. Сосюри, як і твори багатьох українських письменників (П. Тичини, Ю. Яновського, А. Головка, Ю. Смолича та ін.), при перевиданнях зазнали редагування чи й вимушених авторських переробок, а деякі залишилися поза найповнішими виданнями (так, поза десятитомником 1970–1972 рр.). Унаслідок таких «доопрацювань», а точніше – пристосувань до відповідних ідеологічних вимог часу, – під багатьма творами з'явилися дві дати написання. Наприклад, такі вірші мають подвійні дати, які нібито вказують на час написання:

«Роздули ми горно, ще нерухоме вчора…» (1921–

1957), «Сніг» (1921–1957), «На Захід, на Захід, на Захід!..» (1921–1957), «Як сонце до істоми гріє…» (1923–1957), «У плащі» (1923–1957), «Вулиці» (1923–1957), «Сон» (16.12.1924–1957), «Відплата» (1920–1957) та багато-багато інших. Є й такі твори, в яких зроблено істотні правки, але дату доопрацювання не зазначено. У вірші «І пішов я тоді до Петлюри…» (1924) у першій строфі друкувалося спочатку так:

Скільки нас, отаких, попід мури
од червоної кулі лягло!

Проте згодом з'явився інший варіант:

Скільки нас, отаких, через журу
покидали востаннє село!

Зрозуміло, що у виданнях 1930 – 1980-х років не могли друкувати перший варіант, оскільки в ньому йшла мова про розстріли червоноармійцями бійців повстанських загонів чи УНР.

Подвійні дати під творами В. Сосюри – це ніби пряма вказівка на те, що їх піддавали повторному редагуванню. Якщо в поемі «Червона зима» (дата залишилася 1921 р.) зникли первісні образи, то з деяких творів «випали» строфи. У вірші «Минай, проклята ніч, минай…» вилучено четверту строфу:

Криваві коси хмар, мов згадки про минуле.
Обличчя татарви… далекий стяг… Сірко…
Ах… не піду тепер я по садках Стамбулу,
на скелях Хортиці не розкладу огонь…

До речі, навіть хрестоматійний вірш «Любіть Україну!» і досі іноді подається не за першопублікацією 1944 р., за яку В. Сосюру було піддано нищівній і безпідставній критиці в статті «Об идеологических извращениях в литературе», а за пізнішою, «причесаною» редакцією. В останньому рядку третьої строфи: «Без неї – ніщо ми, як порох і дим, // Розвіяний в полі вітрами…» замінено на: «Між братніх народів, мов садом рясним, // Сіяє вона над віками…».

Суттєві смислові правки внесено й до четвертої, п'ятої, сьомої і десятої строф твору, які приглушували його високий патріотичний пафос, применшували любов В. Сосюри до України. Проте до 2000 р. жодне з видань не подавало первісного тексту, і твір друкувався здебільшого за «кагановичівською» редакцією, ніби й не було знято прокляття, проголошене у згадуваній горезвісній статті газети «Правда».

До повоєнних найповніших видань творів поета не вносилися вірші й поеми, де було правдиво змальовано події громадянської війни в Україні (найкраще це описано у призабутих споминах «З минулого», опублікованих у журналі «Червоний шлях» 1926 р., а згодом частково внесених до автобіографічного роману «Третя Рота»), де мовилося про націо-

нальні питання чи про репресованих діячів науки і культури.

У романі В. Сосюри «Третя Рота» згадується його поема «Махно», текст якої в архіві автора не зберігся. У першому варіанті рукопису поеми «Розстріляне безсмертя» (1960) твір мав назву «Махно». Очевидно, В. Сосюра мав намір поновити з пам'яті твір, над яким працював ще в 1924 р., а точніше – написати «нову» поему про Махна.

У третій книзі спогадів Ю. Смолича «Розповіді про неспокій немає кінця» є найширша згадка про поему «Махно», а також пояснення, чому саме поет «стільки випив горя» за неї:

> «Рік пізніше Володя написав поему «Махно». То була «бомба» в літературному середовищі – і Блакитний знову люто картав Володю, я при тому присутній не був. Але на «збіговиську» «гартованців» у редакції «Вістей», в тому ж кабінеті Блакитного, вибухла запальна дискусія: Володя якраз прийшов від тодішнього комісара освіти Шумського, який дав Сосюрі доброго прочухана. […] <…> Не забути рядків, якими після вступу зачиналася поема:

Шумлять і клени, і тополі,
Лиш не шумить один перон:
Лежить зарубаний за волю,
Лежить зарубаний за трон…
<…>

Перші рядки поеми «Махно» були, здається, такі:

Тебе не бачив і не знаю,
Ну, як в архівах ГПУ
Тебе знайти?…

Текст цієї недокінченої – у машинопису – поеми Володька подарував був і мені, як, очевидно, ще багатьом товаришам. На превеликий жаль, у подальших життьових перипетіях цього рукопису не стало»
(Смолич Ю. Розповіді про неспокій немає кінця. – К.: Рад. письменник, 1972. – С. 79–81).

У 1988 р. у домашньому архіві Ю. Смолича ми виявили конверт, у якому зберігалося кілька аркушів, списаних каліграфічним почерком В. Сосюри червоним атраментом. Заголовок «З поеми “Махно”», далі шістнадцять чотирирядкових строф, а після останньої підпис, дарчий напис і дата: «В. Сосюра. З великою пошаною й дякою за пораду т. П. Панчеві. В. С. 25.11.24. Харків». На конверті, в якому зберігалися автографи В. Сосюри, є напис рукою П. Панча: «Із поеми «Махно» В. Сосюри (оригінал)». Очевидно, цей оригінал подарував Ю. Смоличу П. Панч після ознайомлення із третьою книгою спогадів, що вийшла 1972 р., де в споминах про В. Сосюру мовилося найбільше про цю поему. У бібліографічному покажчику Яшека і Лейтеса «Десять років української радянської літератури» (Харків, 1928) є дві позиції, на

підставі яких можна судити про публікацію фрагментів поеми (чи, можливо, задумуваного роману): «Махно» (уривок із поеми). – 1924. – Жовтневий збірник. – С. 7 – 14; «Махно»: Над морем сидів і хитався од болю (з роману «Махно»). – 1924. – Червоні квіти. – № 6. – С. 12–13». Розшукати першу публікацію досі не вдалося.

Публікації в періодиці кінця 1980 – початку 1990-х років доти не відомої спадщини В. Сосюри, а також згадки автора цих рядків у пресі та у виступах по радіо про втрачену поему «Махно» привернули увагу учителя-пенсіонера О. Т. Лебедя з містечка Прилуки на Чернігівщині, який скопіював текст цього твору, за винятком епілогу, ще в 1928 р. у селі Дмухайлівці на Дніпропетровщині за текстом Карпа Гупала. Останній навчався у 1923–1925 рр. у Харківському інституті народної освіти й приятелював із В. Сосюрою. Проте свій список О. Лебедь подарував В. Сосюрі 1937 р. в Одесі і зміг частково відтворити текст поеми лише в 1990 р. Оскільки цього тексту немає в автографі В. Сосюри, подаємо його за поновленим списком О. Лебедя:

Тебе не бачив і не знаю,
Ну як в архівах ГПУ
Тебе знайти?
Берізка має
Так сиротливо на снігу.
А там на волі і на троні,
Сьогодні з нами, завтра – ні,

Скажи, чому ти не червоний,
Кому, кому твої огні?
Це ким розкидано патрони?
Сліди чиїх чобіт, колін?
Одні рубаються за трони,
А другим волі і землі?…
А вітер в відповідь: «Ні-ко-о-о-му…»
А вітер в відповідь: «За всі-і-іх…»
Немає для людей зако-о-о-нів…
Немає для людей межі-і-і…
А другим – ніч у драну хату,
Зола з засмажених долонь. Ага!
Таким єдина плата —
Через плече кленка вогонь…
Гуляє вітер в Гуляй-Полі,
Там сонця золоте вино —
Усім одрізав хліба й волі
Веселий батько наш Махно.
Шумлять і клени, і тополі,
Лиш не шумить один перон.
Лежить зарубаний за волю,
Лежить зарубаний за трон.

Тут іде повторення тексту, що є в автографі В. Сосюри з архіву Ю. Смолича («Сьогодні свайба у Степана…»), а далі цілком невідомі фрагменти:

Уже не лускають насіння
Баби на призьбі, на дубках,

Тільки вгорі спокійно й синьо,
Тільки вгорі незнаний жах…
Уже і Керенський, і Троцький —
Один погас, другий зійшов.
І голосний гудок заводський
Побідно далі розколов.
Був у Махна смуглявий хлопець
Його найвірний ад'ютант.
Чудний якийсь, а діло робить
Веселий синьоокий Ян.
Ян із Познані, та війною
Його закинуло в Донбас…
Ну й Ян з усмішкою ясною,
Ну й Ян – пропаща голова.
Уже в душі не пекло Данте,
Уже в душі не чорний шал.
Замість Кропоткіна і Канта
На етажерці «Капітал».
У Примакова чорні брови,
У Примакова губи-квіт.
Але од нього слів любові
Не дочекатися тобі.
І знов в душі те пекло Данте.
І знов в душі той чорний шал…
Тобі Кропоткіна і Канта
Хіба замінить «Капітал»?

(Махно впізнає Ганну. З новою силою «любов ударила Махна»).

Ну, хлопці, в нас весілля два —
Одружим Яна і Тетяну —
Оце такі мої слова.
Прийшов до хлопців невідомий,
А вміє, як вона, рубать.
Лице знайоме й незнайоме.
В лице – одрубані слова.
А хлопці – блиск, а хлопці – буря: —
Живе хай батько наш Махно!
Веселий синьоокий джура
Махнові подає вино.
Коли його нагнали білі,
Він зачепився за кущі.
Тугі жіночі перса білі
На сонці блиснули на мить.
– Так заливайся ж балалайко
Нехай копійкою життя…
Хай день, а вільний буду я!

Пропуски в тексті, фрагменти якого не міг згадати О. Т. Лебедь, було позначено ним рядком крапок, а в дужках ним самим передано зміст того, що не збереглося в пам'яті.

Перші чотири розділи поеми В. Сосюри «Мазепа» було надруковано в журналі «Життя й Революція» (1929. – № 1. – С. 3 – 15). Після віршованого роману «Тарас Трясило» цьому другому твору на історичну тему, на жаль, не судилося бути повністю опублікованим за життя автора, а його твор-

ча історія розтяглася більш ніж на три десятиліття. У названому журналі друкувався лише початок твору із присвятою І. Микитенку, написаний у Харкові влітку 1928 р., а над рештою розділів (V – XXVI), прологом і епілогом поет працював у 1959–1960 рр. Причини такої тривалої перерви В. Сосюра пояснює сам в автобіографічному романі «Третя Рота»: «Я почав писати поему «Мазепа». Уривок з неї, власне, початок, я послав у журнал «Життя й Революція», а там «Мазепу» надрукували, тільки було зазначено, що то не уривок, а поема!

Образ був ще тільки ембріоном, а мене навіть за ембріон почали бити. І очолювали це биття Микитенко і Кулик».

Щодо цього «биття» робив пояснення й уточнення син І. К. Микитенка Олег Микитенко у статті «Друзі чи супротивники?» (Київ. – 1990. – № 2. – С. 138–149). Він згадує, що в архіві його батька є «рукописний зошит з текстом поеми «Мазепа» і двома віршами». «Текст (фрагменти поеми «Мазепа». – *С. Г.*), як пише О. Микитенко, – займає 43 сторінки, всього на них міститься 491 рядок поеми, а також понад 60 закреслених автором. Це, без сумніву, первісний авторський текст твору. На таку думку наводить і те, що окремі рядки (близько 30) в публікації журналу «Життя й Революція» постають інакше, ніж у рукопису, і те, що деяких фрагментів, які є в журнальному тексті, в зошиті немає».

О. Микитенко вперше опублікував за автографом 111 рядків окремої частини поеми «Мазепа» з підзаголовком

«Провал». Стосовно історії тексту твору цей фрагмент має дуже важливе значення, оскільки з 1920-х рр. ніяких автографів цієї поеми досі не виявлено.

Із раннього варіанта поеми зберігся лише її «ембріон» – початок із чотирьох розділів, який В. Сосюра вніс до редакції, завершеної в 1959–1960 рр. Усі наявні в архіві поета тексти поеми – це переважно машинописи з авторськими правками і вставками. У більшості авторизованих примірників тексту зафіксовано місце й дату написання твору: «Святі Гори – Харків (літо 1928 – літо 1930). Київ (осінь – зима 1959, зима – весна 1960 р.)» (ЦДАМЛМУ, ф. 44, оп. 2, № 6, арк. 136). Можливо, автор згодом помилково зазначив, що й далі працював над поемою навіть у 1929–1930 рр., оскільки в його архіві не збереглося жодних слідів цієї роботи.

Остання редакція поеми має авторську присвяту дружині М. Г. Сосюрі, синові та онукам:

Марії – дум блакитні висі,
мої дерзання золоті…
Й Володі, Льоді та Орисі
що нас продовжують в житті.

ЦДАМЛМУ, ф. 44, оп. 2, № 1, арк. 2.

Не всі авторські спроби подати в поемі «Мазепа» об'єктивну картину реалій початку XVIII ст. з позицій сьогодення можна вважати вдалими, цьому завадили, ймовірно, умови тоталітарної держави і багатолітня перерва між написан-

ням окремих частин твору. Але щирість, відвертість і громадянська мужність у розмові з читачем про найскладніші періоди історії України – це головні ознаки твору.

Поема В. Сосюри «Мазепа» ще до повної публікації поширювалася серед читачів як за авторськими примірниками, так і в списках. Зокрема, в одному з таких примірників, що згадується у статті В. Яременка «Малий штрих до великої проблеми, або Материк його душі», є присвята письменникові В. Минку:

Дарую Вам свого «Мазепу»,
Що впав офірою Москви.
Бо лицарів чубатих степу
Мені нагадуєте Ви.

«Київ», 1990, № 8, с. 67.

В. Яременко публікує там само і текст вступу до поеми «Мазепа», скопійований у 1960-х роках за примірником, що зберігався у професора А. О. Іщука. Тексту цього вступу немає в архіві В. Сосюри.

Уперше повний текст поеми опубліковано в журналі «Київ» (1988. – № 12. – С. 77 – 107) із супровідною статтею-дослідженням Ю. Барабаша «Іван Мазепа – ще одна літературна версія. Про поему Володимира Сосюри “Мазепа”» (С. 140–149).

У складний повоєнний час, коли вже розкритиковано було в 1947 р. М. Рильського, Ю. Яновського, І. Сенчен-

ка, В. Сосюра звертається до біблійної тематики, пишучи в 1948–1949 рр. поеми «Каїн» (1948), «Мойсей» (1948), «Христос» (1949), «Ваал» (1948–1949 рр.), знаючи, напевно, що їх не надрукують «в роки золотого, кривавого Тамерлана» (так він згодом назве епоху сталінського терору в листі до свого грузинського друга Георгія Наморадзе). Ці поеми за життя В. Сосюри опубліковані не були.

Усі названі твори надруковано в журналі «Київ» у 1990–1997 рр. На нашу думку, їх (за винятком поеми «Каїн») варто друкувати не лише в академічному зібранні творів поета, хоча художня невикінченість цих поем є очевидною.

Поему «Розстріляне безсмертя», як зазначено в рукописних і зведеному машинописному варіантах (ЦДАМЛМУ, ф. 44, оп. 2, № 14–16), було написано навесні 1960 р. Зберігся загальний зошит із автографом початку поеми (22 аркуші), де є первісні варіанти перекресленої назви твору («Махно», «Примаков») і визначено остаточний («Розстріляне безсмертя»). З приводу другого заголовка є й авторське пояснення у тексті цього чорнового незавершеного варіанта поеми:

Такий то я, мої братове,
хотів писати про Махна,
а написав про Примакова…

ЦДАМЛМУ, ф. 44, оп. 2, № 15, арк. 12 зв.

Утім, авторський задум розширювався у процесі роботи

над твором. Згадавши про репресованих письменників, державних і партійних діячів, В. Сосюра намагався в поетичній формі увічнити десятки імен, які на той час поверталися із небуття. Не обминув він і тих, про кого «забули» в часи хрущовської відлиги (М. Хвильовий, М. Яловий), і перейшов навіть до своїх живих сучасників. У поемі є чимало цікавих сторінок, гідних високого поетичного таланту В. Сосюри, але, на жаль, там є і слабкі місця, де мовиться про О. Гончара, М. Руденка, А. Хижняка, М. Равлюка та інших. Згадки про них є доволі суб'єктивними.

У журналах «Україна» (1988. – № 1. – С. 8–9) та «Вітчизна» (1988. – № 1. – С. 93 – 107) було надруковано фрагменти цієї поеми. Журнальна публікація у «Вітчизні» – це лише третина повного тексту твору, але навіть таке оприлюднення викликало невдоволення в одного з «героїв», про що треба сказати ширше.

У передмові до публікації нами було дано пояснення: «"Героєм" поеми став П. Г. Воробйов – колишній начальник Укркниготоргу, «заслуги» якого в скороченні тиражів видань українською мовою і дістали належну оцінку В. Сосюри» (Вітчизна. – 1988. – № 1. – С. 92). П. Воробйов звернувся до редакції журналу з протестом, погрожуючи притягти публікатора до судової відповідальності нібито за наклеп. Пізніше редакція журналу надрукувала спростування П. Воробйова (Вітчизна. – 1988. – № 5).

Проте сама характеристика начальника Укркниготоргу

ідентична як у рукописному, так і в авторизованому машинописному варіантах. До того ж серед рукописів В. Сосюри є ще дві епіграми на П. Воробйова («Небезпека» і «Ще є, щенята зінські…») та поетичне послання міністру культури України Р. Бабійчуку, в яких автор засуджує «продуктивну» діяльність цього чиновника. Звичайно, причетним (більшою чи меншою мірою) до колишньої владної еліти неприємно було читати такі критичні пасажі (не самі ж, ми, мовляв, це робили)… Об'єктивно коїлася-таки та наруга над українською літературою й мовою, і причетні мають визнати свою частку вини, – настав час відповідати і за свої вчинки. А поет, крім того, писав не заднім числом, він мав громадянську мужність у ті роки виступити зі своїм болем і гнівом.

В. Сосюра намагався, де вважав за потрібне, пом'якшити зміст деяких місць; вивчаючи один із машинописних варіантів, можна переконатися в тому, що він вилучив рядки з критикою М. Стельмаха, А. Хижняка та інших письменників. Із записної книжки (ЦДАМЛМУ, ф. 44, оп. 1, № 93) автор не вніс до остаточного варіанта різко негативні характеристики Л. Новиченка та М. Шамоти, переробивши згодом ці фрагменти текстів на епіграми.

Безумовно, поема «Розстріляне безсмертя» – це твір, у якому непропорційно поєднано талановито написані фрагменти та окремі не дуже вдалі сторінки.

Чимось подібною за змістом до поеми «Розстріляне безсмертя» є поема «Слово» (без дати; написана орієнтовно

десь на початку 1960-х років), у якій В. Сосюра дає негативні характеристики своїм сучасникам Я. Городському, М. Тардову, Х. Гільдіну, Івану Ле, Г. Полянкеру, Л. Пріцкеру, Л. Смульсону, А. Малишку, О. Корнійчуку, Н. Рибаку і стриману, з деякими доріканнями («З народом треба злитись вам, // а не звисать мостом до нього») – П. Тичині. Цей твір присвячено поету І. Гончаренку, а тому, звичайно, про нього сказано лише теплі слова. У доброзичливому тоні В. Сосюра говорить про М. Рильського («Максим Тадейович! Мій брат! // Людина! Світла ти людина, // і слів, і діл аристократ. // Це не Бажан і не Тичина»), М. Гарцмана. Останній, наприклад, удостоївся поваги В. Сосюри, бо живе «у підвалі // з двома дітьми і без штиблет, // хоч він справжнісінький поет. // Поет, як кажуть, то від Бога, // Куди там Феферу до нього!..»

Більшість письменників В. Сосюра наділив негативними характеристиками за те, що жили, на його думку, в розкішних п'ятикімнатних квартирах, одержували високі гонорари, незважаючи на свої скромні літературні таланти.

Талант ліричний і дерзновенний

Пригадується, як іще в студентські роки, у другій половині 1960-х, ми мало не з-під поли читали окремі твори Володимира Сосюри («Любіть Україну», «Юнакові»). Деякі поезії вже тоді ходили по руках, поширювалися у списках.

22 травня 1967 р., під вечір, біля пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві зібралося чимало людей, переважно студентської молоді. Читали твори Кобзаря, співали пісень на його слова. Не було промов і національних прапорів, але всіх читців фотографували, поміж натовпом сновигали нишпорки в цивільному, а довкола Шевченківського парку, як з'ясувалося потім, був «частокіл» міліції.

І от один із промовців почав читати вірш В. Сосюри «Юнакові». Загальна атмосфера була напруженою. Правоохоронці намагалися стягти когось із газона, а той навмисно (демонстративно!) не піддавався. Було зрозуміло, що шукали привід для конфлікту, провокуючи на це тих, хто зібрався пошанувати пам'ять Т. Шевченка.

Лунає поезія В. Сосюри, а до читця наближається (по газону!) кілька міліціонерів у високих чинах.

О мово рідна! Їй гаряче
віддав я серце недарма.
Без мови рідної, юначе,

й народу нашого нема.
Поглянь! Ідуть сини Росії…

І тут «сини», чи точніше – прислужники Росії, скрутили промовця і потягли до машини. Туди ж волочили ще кількох, без сумніву, спровокованих на конфлікт із правоохоронцями. Натовп ринув від пам'ятника до червоного корпусу університету, але машини вже зникли. Трохи вгамувавшись, люди знову повернулися до пам'ятника і, порадившись, вирішили піти до будинку Центрального комітету партії, щоб висловити протест тодішньому першому секретареві Петру Шелесту. Вирушили невеликими групами, йдучи до Хрещатика хідниками бульвару Шевченка, але на розі кожного кварталу вже чатували міліцейські пікети, отож доводилося переходити на протилежний бік вулиці.

Був пізній вечір, однак на Хрещатику в цю пору ще завжди людно. Перехожі зупинялися, цікавилися, що це за громади (загалом близько ста осіб) прямують у бік консерваторії. Вгору вулицею Жовтневої революції (теперішній Інститутській) ішли більш-менш скупчено, але дорогу знову перепиняли міліцейські пікети, а в напрямку ЦК шугали одна за одною міліцейські та поливальні машини. До «білого дому» дійти не вдалося: міліція зуміла взяти демонстрантів у напівкільце, притиснувши їх до одного з будинків. У під'їздах, у підворіттях – всюди була міліція та особи в цивільному. Оточення було настільки щільним, що в гурті хтось

знепритомнів. Поливальні машини з-за міліцейського кордону готові були «привести до тями» протестантів, які вимагали звільнення заарештованих і зустрічі з першим секретарем ЦК КПУ і міністром внутрішніх справ. Приїхав на лімузині якийсь дебелий чолов'яга у вишитій сорочці, просив розійтися, обіцяв задовольнити одну вимогу – звільнити заарештованих. Нарешті зійшлися на тому, що звільнених привезуть до пам'ятника Шевченку, куди знову всі повернуться. Так воно й сталося десь за північ, бо до студентського гуртожитку ми верталися пішки – була друга година ночі і транспорт уже не ходив.

Усі подальші двадцять років 22 травня, у день пам'яті Кобзаря, біля його пам'ятника горланили потужні репродуктори, аби не було чути людського голосу. Так, задля того, щоб заглушити безстрашних речників вільнолюбної нації, започаткували гучний фестиваль «Київська весна», а кожного, хто покладав квіти до підніжжя, обов'язково фотографували. Не варто стверджувати, що саме поезія В. Сосюри стала причиною травневого конфлікту, адже то було нерівне протистояння: всесильного державного молоха – і нечисленної, переважно студентської молоді, яка кинула виклик цій людожерській системі, що після короткотривалої «хрущовської відлиги» знову нагулювала жир для здійснення нових репресій, розпочатих у середині шістдесятих років.

Творчий шлях Володимира Сосюри, як і багатьох великих талантів у добу тоталітаризму, був складним, а в окремі пе-

ріоди життя – драматичним і навіть близьким до трагізму. Його особиста драма полягала в тому, що він був козаком петлюрівської армії, в 1918–1919 рр. брав участь в українських визвольних змаганнях. Можливо, саме це пізніше спричинилося до роздвоєння унікального ліричного таланту: він стає поетом – співцем революції, котру в своїх споминах «З минулого» (розділ «Проти червоних») відверто називає «жовтневим переворотом». В. Сосюра змушений був писати те, що вимагала система: продукувати твори «на злобу дня», творити «календарну» поезію – «жовтневі» й «першотравневі» вірші тощо. Але впродовж творчого життя він не міг приховати в собі те, що розкрило найкращі грані його поетичного таланту.

В. Сосюра був одним із тих українських письменників, чию творчість, як і біографію, представляли читачеві далеко не в повному обсязі. Те, що юний поет пішов «до Петлюри, як громами в степах загуло» і зі зброєю в руках боронив незалежність Української Народної Республіки, тодішні ідеологи вважали його великим гріхом перед радянською владою і тому табуювали для сучасників, а журнал «Червоний шлях» (1926, № 10) з уже названими споминами Сосюри («З минулого») про той період визвольних змагань і участь у них – переховували у спецфондах. Навіть фахівці-дослідники не мали доступу до джерел, у яких відображений період його творчості (1918–1920).

Ніхто з дослідників ніколи не смів згадувати вірші В.

Сосюри, опубліковані влітку 1918 р. на сторінках газети «Український козак» – друкованого органу армії УНР. Звичайно, вірші такого змісту не могли увійти навіть до найповніших видань творів поета.

У спадщині В. Сосюри є твори, які не одразу і не просто увійшли до золотого фонду української літератури. Є вірші та поеми, що буквально збуджували суспільну свідомість – від пересічного читача або слухача і аж до державних діячів найвищого рангу. Такою була поема «Махно» (1924), про яку вже мовилося вище. Текст цього твору, напевне, назавжди поховано «в сумних архівах ГПУ», тобто в недоступних спецсховищах колишнього всемогутнього Державного політичного управління (ДПУ, російською – ГПУ) СРСР чи УРСР.

Із найповніших видань творів поета, що виходили за радянського режиму, вилучали вірші й поеми із правдивим описом подій так званої громадянської війни в Україні, де мова йшла про національні питання чи про репресованих діячів науки, культури. У В. Сосюри, як виявилося після вивчення його творчого архіву, що було розпочато нами ще в 1973 р., збереглося чимало неопублікованих творів, серед яких найпомітнішою є поема «Мазепа», про яку буде сказано окремо.

Неопублікованими за життя В. Сосюри залишилися і його поеми релігійної тематики: «Каїн» (1948), «Мойсей» (1948), «Христос» (1949), «Ваал» (<1948–1949 рр.>). Чому поет у

складний післявоєнний час (після нещадної критики 1947 р. творів літературних побратимів – Максима Рильського, Юрія Яновського, Івана Сенченка) звертається до біблійної тематики, не є якоюсь складною загадкою: він не міг, як інші літератори, повністю віддаватися писанню про «щасливу мирну працю радянських людей», а тому заглибився в уявний світ «золотої легенди людства» – у Старий Завіт, його улюблену з дитинства книгу, легендарні сюжети якої почав творчо переосмислювати у полудень свого віку.

Вірш В. Сосюри «Любіть Україну», як і багато інших творів поета, не народився просто із його творчої уяви, а став полум'яним вислідом багатолітніх переживань за долю України, її історію, культуру, мову і, найголовніше, за її незалежність. «Ти власним світом, Україно, сіяти будеш на землі», – таке пророче передбачення В. Сосюри прозвучить у посланні «До брата» (1960) за тридцять років до проголошення незалежності України, і майже стільки ж пролежало воно за чавунними дверима в спеціальному архівному сховищі, доки дійшло до читача.

У найскладніші періоди свого життя поет не замовкав, а був «мов вибух динаміту», не проголошуючи гучні декларації, а демонструючи справжню синівську любов до України. У 1927 р. (десятиліття Жовтневого перевороту!) він пише в Одесі вірш «Навколо радости так мало…» (вважається одним із варіантів вступу до поеми «Мазепа»), де розкриваються найглибші переживання за трагічну долю України.

Адже зневіреному в ідеях соціалізму В. Сосюрі, як і багатьом його сучасникам, довелося вже тоді поламати крила «у леті марному до зорь».

Висловлювання В. Сосюри про «печальний образ України», який реально уявлявся йому не від фатального Жовтневого перевороту, а «в тьмі тисячоліть» (навіть не від часів Київської Русі), – могли б скласти окрему книжечку під назвою «Любіть Україну». І то був би ключ до розуміння невеликого за обсягом вірша «Любіть Україну», де сконденсовано любов поета до Батьківщини.

І от – немов гроза на безхмарному небі – в газеті «Правда» від 2 липня 1951 р. з'явилася нещадна редакційна стаття «Об идеологических извращениях в литературе»…

А 3 липня 1951 р. газета «The New York Times» друкує статтю «"Правда" б'є по червоних в Україні»:

> *«Москва, 2 липня 1951 р. – «Правда», офіційний орган Комуністичної партії, сьогодні піддав критиці Центральний Комітет Української Комуністичної партії за те, що він недостатньо переймається «ідеологічними питаннями».*
>
> *Така критика міститься у довгій передовій, у якій «Правда» виносить догану відомому щомісячному журналові «Звезда» за те, що він надрукував націоналістичну поему «Любіть Україну», яку написав сім років тому В. Сосюра.*
>
> *Передова, під заголовком «Проти ідеологічних перекручень у літературі», нагадала читачам про*

визначення Прем'єром Сталіним поняття совєтського патріотизму:

«Національні традиції народів поєднуються гармонійно у совєтський патріотизм зі спільними життєвими інтересами усіх трудящих у Совєтському Союзі».

«Правда» пише, що пан Сосюра неправильно тлумачить тему «любові до соціалізму і батьківщини, яка збуджує у наших серцях великі патріотичні почування». Навпаки, пише газета, його вірш «викликає настрої розчарування і протесту».

«Правда» зазначає: поема говорить про безбарвну, несучасну Україну безвідносно до інших національностей у «Совєтському Союзі».

«Добре відомо, що суть націоналізму полягає в прагненні ізолювати і замкнути себе у власній національній лушпині, у прагненні не бачити того, що об'єднує трудящі маси совєтських національностей, і бачити лише те, що відокремлює їх», – говориться в передовиці.

Пережитки капіталістичних звичаїв в умах людей є значно сильніші й дієвіші в царині національних питань, ніж у будь-якій іншій. Вони більш живі, тому що можуть маскувати себе національними кольорами».

Але найдошкульніше «били» в Україні, згадуючи поетові його давні гріхи – службу в петлюрівській армії, адже він щиро зізнався в цьому.

Творча спадщина В. Сосюри, як і багатьох інших

українських письменників, зазнавала постійного ревізування з боку офіційної влади. Навіть незавершені й неопубліковані твори (поеми «Махно», «Мазепа» та численні вірші) вилучали з літературного процесу, забороняли, а значить – прирікали на забуття. Інші ж твори прискіпливо редагували. Із них вихолощували насамперед національну символіку, проблематику. Так, у поемі «Червона зима» (1921) було замінено колористично виразні поетичні образи нейтральними (про це вже згадувалося вище).

До найповнішого десятитомного видання творів В. Сосюри, що побачило світ у 1970–1972 рр., не ввійшло багато віршів, балад і поем, які друкувалися у двадцятих роках і в періодиці, і в окремих збірках чи томах вибраних поезій. Табуювали майже все, що стосувалося національного питання, особливо мовних проблем, історії. У книжці вибраних творів поета «Засуджене і заборонене» (Нью-Йорк, 1952) було опубліковано лише деякі вірші й уривки із поем, більшість яких не передруковувалася в Україні. Але там не було значної кількості творів із варіантами, що, здавалося, навічно заховані у «спецхранах» державних архівів. Там вони пролежали до кінця вісімдесятих, трохи не до проголошення незалежності України, коли з майже всього доробку поета було знято офіційну заборону.

Вивчаючи спадщину В. Сосюри, найкращу частину якої десятиліттями тримали у спецфондах недоступною навіть для дослідників його творчості, ще раз переконуєшся в тому,

яким великим і незнищенним був талант поета. Власть імущим не вдавалося приручити його ні державними преміями, ні урядовими нагородами. Попри наявність значної кількості кон'юнктурних творів (про партію, з якої його двічі виключали, чи про «жовтень», проти поборників якого він воював у лавах війська УНР), В. Сосюра лишався (за його ж словами) «мов вибух динаміта» і міг потрясати читачів і слухачів своєю поезією. Багато його творів, серед них і неопубліковані, які розповсюджувалися у списках, робили велику справу – не давали заснути національній свідомості. Велика творча інтуїція підказувала йому в той час (у травні 1944 р., коли вже було зламано хребет нацизму), що перемога над «чужинцями в зелених мундирах» може стати заслугою одного народу, а інші мають розчинитися «в слов'янському морі», точніше – в російській культурі. А тому й вірш «Любіть Україну!» в багатоголосому хорі пісень і гімнів на честь переможного наступу радянської армії і «вождя народів» Сталіна був чи не єдиним твором, який нагадував, застерігав, що

Не можна любити народів других,
Коли ти не любиш Вкраїну.

В. Сосюра, очевидно, найбільше з-поміж українських письменників переймався (і головне – не мовчав!) найнагальнішими болями свого народу – здобуттям незалежності і збереженням рідної мови.

В. Сосюра висповідався перед читачем у своїй поезії, а ще більше – в автобіографічному романі «Третя Рота». Але, звичайно, його спадщина потребує нового прочитання й осмислення. Не зайвою була б і наукова біографія, жанр якої сьогодні став чомусь непопулярним. Отже, слово за дослідниками творчості В. Сосюри, які мають чесно та об'єктивно сказати про одного з найвідоміших українських поетів-ліриків XX ст. Згадаймо при цьому позицію делікатного Павла Тичини, який у 1957 р. на подарованому В. Сосюрі тритомнику своїх «Вибраних творів» зробив такий напис: «Дорогому Володимирові Миколайовичу Сосюрі – одному з найбільших поетів Радянської України, – та ні, – поетів усього світу! Лірик – а разом з тим сміливий, дерзновенний. Задушевний – а разом з тим – бойовий у нього тон, наступальний».

Останні дні земного життя Володимира Сосюри (з історії хвороби, смерті і похорону поета)

На початку 1980-х років доля звела мене з видатним лікарем-терапевтом, поетом і перекладачем Миколою Демидовичем Фененком, який на той час працював в академічному санаторії «Феофанія».

Я давав Миколі Демидовичу читати ще не опубліковані твори В. Сосюри, а він розповідав мені про останні дні життя поета, яке обірвалося 8 січня 1965-го в санаторії «Конча-Заспа». Лікар обіцяв повідати мені ще багато дечого, але моя путівка закінчилася, і я мусив приступати до роботи.

На жаль, розповіді М. Фененка я не записав, а його передчасна смерть, причиною якої стали недоброзичливці, котрі завдали лікареві-фронтовику й інваліду війни тяжкої психологічної травми, не дали змоги його доньці Оксані завершити навчання в аспірантурі Інституту літератури.

Якось поет Олексій Довгий розповів мені, як у видавництві «Дніпро» в 1962 році мала вийти збірка поезій Ліни Костенко «Зоряний інтеграл». Її вже підготували до друку, але без дозволу згори, тобто із ЦК КПУ, книжки тоді не виходили, а тим більше такої опальної авторки, як Ліна Костенко. І не тільки її – ще чимало рукописів надовго залягало в ар-

хіві видавництва. Побоюючись за долю авторського примірника «Зоряного інтеграла» з багатьма правками і вставками в тексті, О. Довгий на свій страх і ризик забрав її з архіву видавництва і передав на ознайомлення Г. Кочуру. Мудрий і досвідчений конспіратор Григорій Порфирович передав її «на розгляд» Д. Паламарчуку, який вирішив «одягнути» рукопис у темно-оранжеві палітурки, щоб познайомити ще декого з цією невиданою книжкою. Рукопис розглядала таємна редакційна рада – І. Світличний, Г. Кочур, Д. Паламарчук, М. Лукаш і звичайно ж О. Довгий. Очевидно, саме з цього примірника робили самвидавівські копії, які поширювали серед довірених людей. Напевно, саме за одним із авторських примірників було видано «Зоряний інтеграл» за кордоном, а першотекстом стала авторська верстка з видавництва «Дніпро». Але оригінал єдиного примірника збірки завідувач редакції поезії, драматургії та кінодраматургії О. Довгий вирішив передати на збереження в надійні руки – своєму лікарю М. Фененку, про що я довідався майже через сорок років.

Я одразу ж зателефонував доньці покійного лікаря Оксані Фененко й попросив пошукати в батьківській бібліотеці той унікальний рукопис епохи тоталітаризму.

За кілька днів я вже тримав у руках той рідкісний примірник, який приховав поет і редактор О. Довгий, а зберіг лікар М. Фененко. Тоді ж Оксана Фененко буквально приголомшила мене ще однією знахідкою в батьківському архіві,

– вона принесла й подарувала для архіву В. Сосюри оригінал історії його хвороби, яку вели лікарі впродовж чотирьох останніх днів життя поета. Її зберіг і не передав до санаторного архіву лікар і великий патріот М. Фененко.

Отже, погортаємо цю фатальну історію, яка не додасть жодного рядка до творчого спадку поета, але дещо скаже про роки, які теж були фатальними в його житті.

5 січня 1965 р., напередодні дня народження, В. Сосюра приїхав на лікування до клінічного санаторію «Конча-Заспа», що належав четвертому управлінню МОЗ УРСР.

Під час прийому у хворого поета артеріальний тиск «зашкалював» до 230/120 мм. У санаторно-курортній картці, заповненій лікарем 28 грудня 1964 р., зазначено, що 25 вересня 1964 р. В. Сосюра переніс інфаркт міокарда.

5 січня хворого оглянув лікар М. Фененко, якому В. Сосюра поскаржився «на періодичні болі в зоні серця, деяку загальну слабкість». До історії хвороби було записано, що «на гіпертонічну хворобу хворіє з 1951 року» – із того найстрашнішого року, коли поета за вірш «Любіть Україну» громили у всесоюзному масштабі. Нагадаємо, що сталося це після публікації в газеті «Правда» передової статті «Против идеологических извращений в литературе», де було сказано, що під таким твором могли підписатися найлютіші вороги народу Петлюра і Бандера. Твір мали засуджувати скрізь – у школах, ВНЗ, на підприємствах і навіть, як свідчив тогочасний в'язень сталінських концтаборів Олександр Ковінька, за

колючим дротом.

Після такого розгрому тиск крові підвищувався до 250/140 і вище. «Особливо підвищувався тиск в 1959 році. Тоді лікувався близько трьох місяців в Ірпені, а потім – у «Кончі-Заспі». 1959 року переніс інфаркт міокарда. Бували головні болі та запаморочення».

Саме в тому 1959 році В. Сосюра продовжив після тридцятирічної перерви роботу над поемою «Мазепа», активно працював над романом-трилогією «Третя Рота».

М. Фененко в історії хвороби записав таке:

> «25 вересня [1964 р.] були сильні болі за грудиною, серцебиття, високий тиск крові, перебої в ритмі серця. Хворого було переведено до стаціонару, де болі в серці затамували й вони більше не з'являлися, аж доки лікувався у стаціонарі. Після виписки додому болі стали з'являтися часто. Виписався додому 2 грудня.
>
> Хворий виходить на вулицю, у сквери. Болі в зоні серця стискаючі, нечасті, припиняються після того, як хворий подихає глибоко. Задишки немає. Набряків на ногах не буває. Головні болі та запаморочення не турбують».
>
> Лікар зі слів В. Сосюри записав до історії й те, що в дитинстві він хворів малярією, в 1903 р. – гострим ревматизмом. У 1915 р. був ушиб (забій) голови, а в 1919 р. – забій голови та грудної клітки в зоні серця. У 1920–1921 р. переніс поворотний тиф. Остаточний діагноз був таким: «Гіпертонічна хвороба II – Ш ст. Атеросклероз. Атеросклеротичний

та постінфарктний кардіосклероз. Кардіосклероз. Інфаркт міокарда передньобокової стінки 25.IX.64 р., (дрібноосередковий). Розлад жирового обміну».

6 січня (у день народження) лікар М. Фененко визнав стан здоров'я хворого задовільним, особливих змін у стані здоров'я не виявлено. В. Сосюрі було дозволено «прогулянки в межах коридору і можна виходити на подвір'я до 200 м двічі на день». Призначено вживати чверть склянки мінеральної води «Єсентуки» та необхідні медичні препарати.

7 січня (Різдво Христове). «Стан хворого задовільний. Скарг немає. Сон та апетит в нормі. Об'єктивно: шкіра та слизові оболонки нормального кольору. Пульс – 66 на 1 хв., ритмічний, достатнього наповнення. Тиск 200/110. Тони серця приглушені до глухих. II тон акцентовано на аорті. Живіт м'який. Болей при пальпації немає.

М. Фененко».

8 січня в час відсутності лікаря М. Фененка після прогулянки В. Сосюра повернувся в палату. О 16 год. 30 хв. з'явилися загрудинні болі, недостача повітря. Черговий лікар провів огляд і призначив необхідні ліки, строгий постільний режим, гірчичники на ділянку грудей, банки на спину, гарячу ванну для ніг. Через півгодини болі вщухли. О 17 год. 15 хв. хворого оглянули головний лікар санаторію П. Лазаренко та черговий. Стан хворого визнано «вполне удовлетворительным» (записи в історії хвороби українською мовою робив лише М. Фененко).

О 17 год. 40 хв. і о 18 год. 30 хв. черговий лікар записував до історії хвороби: «Общее состояние и самочувствие вполне удовлетворительные, жалоб нет. Боли в области сердца не беспокоят, дыхание свободное. […] больной в полусидячем положении, самочувствие удовлетворительное».

Але… о 19 год. 45 хв. сталося непоправне: «Внезапно наступила смерть».

Епікриз до історії хвороби вже записував М. Фененко:

> «Хворий, Сосюра Володимир Миколайович, 67 років, поступив на лікування в клінічний санаторій «Конча-Заспа» 5 січня 1965 року зі скаргами на періодичні, короткочасні болі в зоні серця, які рідко з'являлися, на незначну загальну слабкість. Болі мають стискаючий характер, короткочасні, без іррадіації, припинялися після кількох глибоких вдихів. Задишки немає. Немає набряків на ногах. Головних болів та запаморочення не бувало.
>
> 25 вересня 1964 року переніс дрібноосередковий інфаркт міокарда передньобокової локалізації. Лікувався в санаторії IV Управління МОЗ УРСР, звідки виписався 2 грудня 1964 року. Протягом місяця був удома, гуляв по вулиці та у сквері. Стан хворого був цілком задовільний.
>
> На гіпертонічну хворобу хворіє з 1951 року. Тиск крові піднімався до високих цифр, 250/140 і вище. У 1959 році переніс інфаркт міокарда.
>
> Об'єктивний стан при вступі до санаторію. Загальний стан цілком задовільний. Хворий ходить.

[…] Тони серця приглушені до глухих. II тон акцентовано на аорті. Тиск крові – 230/120. Над легенями перкуторний звук з незначним коробочним відтінком. Дихання везикулярне, хрипів немає. […]

У санаторії поставили діагноз: гіпертонічна хвороба II–III ст. Атеросклероз. Атеросклеротичний аортокардіосклероз, коронаросклероз. _____ Перенесено дрібноосередковий інфаркт міокарда передньобокової локалізації (25.IX.64 р.). Ожиріння II ст. Хворому призначено 10-ту дієту, «Єсентуки» № 17 по 1/4 склянки двічі на день. «Rauvasani» по 1 стол. ложці натщесерце. Дозволено виходити і прогулюватись у коридорі та у дворі до 200 м двічі на день.

8 січня після прогулянки хворий прийшов у палату і викликав чергового лікаря. Скаржився на недостатність повітря, на незначні загрудинні болі та відчуття страху. Було констатовано напад астми середнього ступеня з незначним набряком легенів, який тільки починався. Пульс – 120–130 на 1 хв., аритмічний, тони серця приглушені, II тон акцентовано на аорті. Тиск крові – 200/120. У легенях дихання жорсткувате, вологі, дрібноосередкові хрипи. Після введеного кордіаміну з атропіном та промедолу внутрім'язово, нітрогліцерину під язик, ножних гарячих ванночок, гірчичників на зону грудини всі явища припинилися, самопочуття хворого стало задовільним. Хворий залишався у ліжку в напівсидячому стані. Пульс – 90–94 на хв. з поодинокими екслурасистолами (нерозб. – *С. Г.*). Тони

серця приглушені. На аорті II тон акцентований. Тиск крові – 180/120.

Але о 19 годині 45 хв. раптово настала смерть.

Діагноз. Гіпертонічна хвороба III ст. церебрально-кардіальна форма. Атеросклероз із переважним враженням судин головного мозку та серця. Атеросклеротичний та постінфарктний кардіосклероз. Емфізема легенів (нерізко виражена). Розлад жирового обміну II ст.

Раптова смерть настала, очевидно, внаслідок гострої коронарної недостатності, хоч і не виключено можливості крововиливу в життєво важливі центри головного мозку.

Лікар М. Фененко».

Лікар-патологоанатом у підписаному ним протоколі додав до визначених діагнозів ще й захворювання селезінки та гострий некроз підшлункової залози.

Смерть В. Сосюри стала великим ударом для його родини і друзів, для всієї української літератури.

На похороні поета виступив А. Малишко, промова якого стала несподіванкою для партійних і спеціальних органів. Одразу ж після похорону про виступ А. Малишка доповідав А. Скаба на засіданні президії ЦК КПУ.

Текст промови, яку записали деякі присутні на похороні, поширювався поміж людей. 29 березня 1965 р. голова КДБ при РМ УРСР В. Нікітченко надіслав до ЦК КПУ секретне повідомлення про поширення промови серед молоді й

творчої інтелігенції, долучивши до нього і текст, записаний на похороні кадебістською агентурою. Серед усіх доступних нам кількох джерел тексту промови найточнішим є, очевидно, той, який зберігся в архівах КДБ (нині – Служба безпеки України).

Тексти повідомлення і виступу А. Малишка, скопійовані й опубліковані проф. В. М. Даниленком, подаються нижче за оригіналами документів.

Інформаційне повідомлення КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про промову А. Малишка на похоронах В. Сосюри

29 березня 1965 р.

Секретно
Экз. № 1

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ УКРАИНЫ

ИНФОРМАЦИОННОЕ СООБЩЕНИЕ

По имеющимся в КГБ при СМ УССР данным, среди отдельной части творческой интеллигенции и молодежи распространяется текст речи, якобы произнесенной поэтом А. Малышко на похоронах В. Сосюры.[3]

Председатель Комитета госбезопасности при Совете Министров Украинской ССР
В. Никитченко

На документі штампи: «Особий сектор ЦК КП України. ТАЄМНА ЧАСТИНА. Вх. № 1091/16 «5» арк. «29» III 1965 р. ПІДЛЯГАЄ ПОВЕРНЕННЮ»; 2. «Контроль»; резолюція: «*т. Скаба А. Д. Доповісти*. П. Шелест»; помітка: *«На президії про цю промову я доповідав зразу ж після похорон. Скаба»*.

ГДА СБ України, ф. 16, оп. 3 (1968 р.), спр. 2, арк. 56.
Оригінал. Машинопис на бланку.
[Додаток]

---

[3] В. Сосюра помер 11 січня (насправді 8 січня 1965 р.).

РЕЧЬ А. МАЛЬШКО НА ПОХОРОНАХ В. СОСЮРЫ

«Дорогі люди, тяжко, невиносимо тяжко прощатися з тим, хто був тобі вчителем і братом, порадником і другом по зброї і по душі, а прощатися ж треба. Склав свої крила соловей нашої пісні, кароокий син України, Володимир Сосюра. Віддзвеніли червоні зими, відпадали його сині зорі, змовкли уста, які так недавно славили людське кохання, красу і ніжність. Чарівне його слово, його пісня поселялись в серці кожної людини, робили її добрішою, благороднішою, ласкавішою. Мудрі люди казали колись: «Життя коротке, та безмежна мука і незгладиме творче ремесло…»

Дорогий брате Володимире, обірвалось твоє життя, і ми прощаємось з тобою, та не прощаємось ми з срібними дзвонами твоєї поезії, з твоїм словом, зітканим з блакитних небес України, з щедрих дібров і ланів, із (1 сл.[4]) революцій людського серця. Посмутніла твоя хата, Володимире Миколайовичу, посмутніли наші очі, зажурилась Україна. Та немає краю в тихому Дунаю, та немає процвітку вічному дереву життя, а люди сьогоднішнього дня і прийдешнього покоління будуть приходити до твоїх пісенних джерел

[4] Так у документі.

і черпатимуть в них натхнення і радість. І до твого прийдешнього, яке ти розвивав (2 сл.[5]) комуни, за яке ми боремось багато літ, ми прийдемо з твоєю піснею на устах. Такий ти ніжний і тривожний повік житимеш з нами. Прощай, наш український Бояне, прощай! Той, хто вийшов з народу, повинен віддати свою душу, своє серце, свої натхнення, вогонь і все життя своє народові. Ти таким і був. Не було в тебе інших помислів, крім народу, не було в тебе іншої турботи, як тільки служити щиро йому, своєму вишневому українському народу. І коли в тебе була своя радість, вона була народна, і коли в тебе були смутки, вони були теж народними. Син революції, ти почав пісню і боротьбу під її щитом і прапором.

«Зима, зима,[6] а на пероні люди,
Біля вагонів ми співаєм «Чумака»
І радість лоскот[но] бентежить наші груди,
Шикують злидні нас – юнак до юнака».

Серце українського поета шикує нас в одні ряди, щоб ми не були безбатченками і людьми, не помнящими родства. Щоб з наших сердець і наших дум виростали Шевченки і Франки, щоб ми не збивали квіти на молодих гілках нашої української поезії, які ти так по-батьківському опікав. Журиться сьогодні вся

[5] Так у документі.

[6] Неточна цитата першого рядка поеми «Червона зима».

Донеччина за своїм великим сином. Чорніють від смутку копри і далі, плаче Донецький степ від великої туги за своїм співцем. Ти був душею робітничого класу, в століття вніс цю душу своєю поезію, величчям, безсмертям.

«І знов Донеччина, і вітер верби хилить».

Тепер ти не зможеш там бувати, але між Донецьких степів буде ходити твоє ніжне і полум'яне слово, яке великий поет міг написати.

«Так ніхто не кохав…
Через тисячі літ
Лиш приходить подібне кохання».

Яке безмежне повинно бути почуття людини, що могла так сказати, і як жаль, що і велику любов свою[7] хотіли вирвати з твого серця і заслати в далеку Сибір. Скільки передчасних сивин пало тоді на твою голову і, мабуть, тепер доречні були б слова Шекспіра:

«Ах, как жестока жизнь и сколько злодеяний!»

Хай прокляття впаде на голови тих, що це робили, вкоротивши цим тобі віку. Ми, осиротілі, лишаємось з

[7] Так у документі.

своєю великою любов'ю до людей, до слова, до поезії, до великої нашої матері – України. Камінь розпадеться і дерево тисячоліття розцвіте і опаде, а твоя поезія залишиться, і хай не ждуть сноби, що наше слово, наша рідна Україна зникне, бо Україна безсмертна, як безсмертний ти в ній. Холодно тобі зараз, поете, і сніг над тобою йде дуже холодний. Над твоєю труною в цей зимовий холодний день ми клянемось, що будемо любити свою мову, свій кароокий народ, свої звичаї так, як ти заповів у своєму вірші «Любіть Україну»:

«Любіть Україну ві сні й наяву,
Вишневу свою Україну!
Красу її вічну, живу і нову,
І мову її солов'їну».

І хай тупість кретинів і невігласів, прелатів і єзуїтів, які вкоротили твоє життя після написання цього вірша… (2 сл.[8])…їх згадає над могилою великого українського поета. Пробач, що ми не покрили тебе славною козацькою китайкою по нашому звичаю і не поклали на твоє серце червону калину. Ти так те любив. Та червона калина твоєї України червонітиме в твоєму серці і в твоєму слові. Ми б хотіли поховати тебе так, як годиться великому співцеві і пронести тебе на своїх плечах по всьому Хрещатику, по всій нашій рідній землі. Що ж, кажуть «не можна!». А як жаль, що і в цім

[8] Так у документі.

ми схиляємось до циркулярів, а не до вікових традицій нашого народу.

Ну що ж, тоді ми, невдячні сини твої, понесемо тебе на своїх раменах у вічність і хай майбутнє зацвітає твоїм вишневим українським словом, словом революційного поета. Прощай, наш сизокрилий орле революції! Прощай, наш український Бояне! Навіки прощай!

ВЕРНО: (Підпис)

ГДА СБ України, ф. 16, оп. 3 (1968 р.), спр. 2, арк. 57–60.

Засвідчена копія. Машинопис.

Сергій Гальченко

Поетичні твори

ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ!

Любіть Україну, як сонце, любіть,
Як вітер, і трави, і води,
В годину щасливу і в радості мить,
Любіть у годину негоди.
Любіть Україну у сні й наяву,
Вишневу свою Україну,
Красу її, вічно живу і нову,
І мову її солов'їну.
Без неї – ніщо ми, як порох і дим,
Розвіяний в полі вітрами…
Любіть Україну всім серцем своїм
І всіми своїми ділами.
Для нас вона в світі єдина, одна,
Як очі її ніжно-карі…
Вона – у зірках, і у вербах вона,
І в кожному серця ударі,
У квітці й пташині, в кривеньких тинах,
У пісні у кожній, у думі,
В дитячій усмішці, в дівочих очах,
І в стягів багряному шумі…
Як та купина, що горить – не згора,

Живе у стежках, у дібровах,
У зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
У хмарах отих пурпурових,
В огні канонад, що на захід женуть
Чужинців в зелених мундирах,
В багнетах, що в тьмі пробивають нам путь
До весен і світлих, і щирих…
Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
І сльози, і все до загину…
Не можна любити народів других,
Коли ти не любиш Вкраїну.
Дівчино! Як небо її голубе,
Люби її кожну хвилину…
Коханий любить не захоче тебе,
Коли ти не любиш Вкраїну.
Любіть у труді, у коханні, в бою,
В цей час, як гудуть батареї…
Всім серцем любіть Україну свою, —
І вічні ми будемо з нею.

Травень 1944 р.,
м. Київ

Із книжки «Поезії» (1950)

О МОВА МОЯ!

О місячне сяйво і спів солов’я,
Півонії, мальви, жоржини!
Моря бриліантів, це – мова моя,
Це – мова моєї Вкраїни.

Яка у ній сила і кличе, й сія,
Яка в ній мелодія лине
В натхнення хвилини! О мова моя,
Душа голосна України!

Ти – сурми на сонці, ти – стягів гаї,
Ти – вибухів огненних повна,
В той час, коли кличе народи в бої
Вітчизна моя многомовна…

Ти – мрії фіалок і сон конвалій,
Й гостріша за крицю багнета…
Ти душу бійця пориваєш на бій
В натхненнім пеані поета…

Тобою звучать і міста золоті,

Й заквітчані селами гони…
Ти – зброя ідеї. У битві й труді
Єднаєш сердець міліони…

Мов райдуги – арки над морем колон,
Що в небо музикою лине,
Де славить життя золоте жайворон…
Це – мова моєї Вкраїни.

Це – матері мова. Я звуки твої
Люблю, наче очі дитини…
О мова вкраїнська!.. Хто любить її,
Той любить мою Україну.

1949

Із книжки «Поезії» (1921)

* * *

Безладно торохтить по бруку день бездумний,
де порох голубий та цокоти копит…
Змарнілий небосхил роздерли нагло труби,
де ластівки кричать про сонце і степи…

О липне золотий!.. Твої байдужі очі
нагадують мені холодний блиск озер
І ранок голубий, де спів тремтить дівочий,
мов листя золоте розхристаних берез…

Де море шарудить, над срібним пляжем трави,
і шелестіння слів коханих і простих…
О теплий ночі блиск і блиск очей лукавий,
де у колисці вій гойдався молодик!..

1921

* * *

Миколі Хвильовому[9]

Ми на драбинах зор за днем золотодзвонним…
Волошковим вінком годин тривожний бій…
І ранок з нами йде веселий та червоний
співати про завод і села голубі.

Зустрілись в квітні ми. На сонячні галяви
вже вечір голубий задумливо звисав…
і рядом з ним зоря, нервова і смуглява,
ховалась за доми, як золота коса…

Й нам путь тепер одна. Внизу старе захляле…
дим іншого життя нам вітер з гір несе,
і теплим молоком душа моя проллялась
на жито золоте твоїх дзвінких пісень…

1921

---

[9] Микола Хвильовий (Фітільов Микола Григорович; 1893–1933) – український письменник.

Із збірки «Червона зима» (1922)

* * *

Рипнула дверима осінь,
з пилом закрутився жовтий лист,
а за ним простягся по дорозі
передсмертний листопаду блиск.
І тремтяче перекотиполе
притуляється до ніг благанно,
мов шепоче:
«Як же рано… як же умирати рано!..»
І котиться геть, таке безпорадне і голе…
Неба прозорі очі
затулило віями-хмаринами.
Вітер щоки цілує, лоскоче,
поросям верещить між колінами…
І навколо так холодно, холодно,
наче в жилах вся кров замерзла!
Серце моє, піснею проколоте,
вже не буде нам тепло й весело.

Розстилає вечір рядна,
глек зорі червоноточить…
Моя пісня – неоглядна,

а душа – печерний хлопчик.

1921

* * *

На Захід, на Захід, на Захід!..
Заломила руки зоря.
Виють собаки
не зря…
Електричним поривом, подихом гроз
до бою, до бою на Захід…
Перестав вовтузитись і плакать
на снігу розстріляний мороз…
Котяться хвилі широко —
хвилі-мовчанки до ніг…
Місяцю куля влучила в око, —
ніч.
Але я не впаду до колін і ніколи
не буду спати.
На устах запеклася піна —
моя кривава мати…
І сичить під ногами вітер…
Мов до серця чимсь припекло,
мов голосять, жаліються діти
за селом…
Електричним поривом, подихом гроз

до бою, до бою на Захід!..
Перестав вовтузитись і плакать
на снігу розстріляний мороз…

1921

Із збірки «Осінні зорі» (1924)

* * *

Хто розуміє цей жах, коли душа така одинока?…
Коли хочеться кривавими пальцями
схопити за горлянку небо
і видерти йому останнє око – Сонце…
то розуміє цей жах, коли душа така одинока?…

Моє серце – Благбаз[10] в часи військового комунізму,
коли далі були такі пахучі, такі червоні…
А тепер всі в крові, і душа, і долоні, —
і пропадають мої огні за муром…

О, моя далека Революціє!..
Одгукнись на мої крики лунко!
Скоро буде вечір
і в тихій кімнаті зазгучать, заридають
солов'ї поцілунків.

Скоро
буде

[10] Благбаз – Благовіщенський базар у Харкові.

вечір.

Коли буде знати про Перекоп кожна дитина,
і зацвітуть електричними зорями і земля, і небо,
коли темп життя так зміниться,
що будуть віки за одну хвилину, —
тоді прийде кінець непу…
О, моя червінькова Україно!..

Коли кожному дурневі стане ясно,
що таке пролетарська культура,
і будуть легендами і сучасні події, і сучасна людина,
тоді згадають і про Володимира Сосюру,
о, моя червінькова Україно!..

А зараз:
моє серце – Благбаз в часи військового комунізму,
коли далі були такі пахучі, такі червоні…
Простягаю в простори криваві долоні,
де пропадають мої огні за муром…

Листопад 1922

МАКИ

Л. В. Пилипенко[11]

[11] Пилипенко Людмила Володимирівна – дружина українського письменника

Мені хочеться ходити з одрізаною головою
Данте на руках
і слухать про любов до Беатріче…
Шелестіли жита, хвилювали жита,
а між ними розкидано маки.

Там, там
там, там
козаки,
козаки,
козаки…

Місто.
Ніч.
Огненні крики в повітрі…
Хто це на вухо мені
виє тоненько і хитро?…

Голову я нахилю, —
дивиться грізно хорунжий…
Мамо, а може, я сплю,
може, чого занедужав?…

Місто.
Ніч.
Огненні крики в повітрі…

Сергія Володимировича Пилипенка (1891–1934), яка мала певне відношення до літературного процесу в Україні.

Хто це на вухо мені
виє тоненько і хитро…
Шелестіли жита, хвилювали жита,
а між ними розкидано маки.

Там, там
там, там,
козаки,
козаки,
козаки…
Мені хочеться ходити з одрізаною головою Данте на руках
і слухать про любов до Беатріче.

1923

* * *

Оддзвонила давно Революція.
Чую, чую – бетони кричать…
І нікому тепер не молюся я,
й запеклася на серці печаль.
І солодко сміються вітрини,
а сніжинки в розпуці летять…
Десь далеко цвітуть мандарини
і задумано хвилі шумлять…

1923

* * *

Не біля стінки я, й не кров моя холоне,
і вітер не тріпа розірвану шинель, —
під громом і дощем розкидано колони,
і б'ють броневики в обличчя нам огнем.
Ой, б'ють броневики… Атака на залізо…
Гарячим дзвоном б'є… а в роті з пилом кров…
З розбитим боком смерть по рейках лізе, лізе…
І кров'ю капотить на щебень семафор…
І згадується знов далекий полустанок,
і од снаряду дим над житом раз у раз…
Так хто ж сказав тепер, що наша доля хляне,
й свободи на землі ще не прийшла пора?!
Де пил і бур'яни, під небом Перекопу
парує тепла кров аж до далеких зор…
Я чую, як гуде в диму земна утроба,
де падали вони під орудійні зойки…
І все, куди не йду, далекий полустанок
і од снаряду дим над житом раз у раз…
Так хто ж сказав тепер, що наша доля хляне,
й свободи на землі ще не прийшла пора?!

1922

* * *

Минай, проклята ніч, минай!
Розбийся на скалки, стривожена душа!..
Ще довго мандрувать, коханню ще не край.
Ша, моє серце, ша!..

Терпкий холодний жах… Вітри мої кохані…
Я мрію розіп'яв на золотій стерні.
В степах блукає дзвін над синіми снігами,
і меркнуть димарі в рожевім тумані…

Я – чорний єзуїт. Ти не приходь до мене.
Не знатимуть вуста єгипетських очей.
Хай в стрісі шарудить сумний ноктюрн Шопена,
і плаче молодик над схиленим плечем…

Криваві коси хмар, мов згадки про минуле…
Обличчя татарви… далекий стяг… Сірко…
Ах, не піду тепер я по садках Стамбула,
на скелях Хортиці не розкладу огонь!..

Минай, проклята ніч, минай!..
Розбийся на скалки, стривожена душа!..
Ще довго мандрувать, коханню ще не край.
Ша, моє серце, ша!..

1922

* * *

Вірі Б.[12]

Так ніхто не кохав. Через тисячі літ
лиш приходе подібне кохання.
В день такий розцвітає весна на землі,
і земля убирається зрання…

Дише тихо і легко в синяву вона,
простягає до зор свої руки…
В день такий на землі розцвітає весна
і тремтить од солодкої муки…

В'яне серце моє од щасливих очей,
що горять в тумані наді мною…
Розливається кров і по жилах тече,
ніби пахне вона лободою…

Гей ви, зорі ясні… Тихий місяцю мій…
Де ви бачили більше кохання?…
Я для неї зірву Оріон золотий,

---

[12] Віра Б. – Віра Каспарівна Берзіна (1904–1992) – перша дружина В. Сосюри, яка народила поетові двох синів – Олега і Миколу.

я – поет робітничий останній…
Так ніхто не кохав. Через тисячі літ
лиш приходе подібне кохання.
В день такий розцвітає весна на землі,
і земля убирається зрання…

Дише тихо і легко в синяву вона,
простягає до зор свої руки…
В день такий на землі розцвітає весна
і тремтить од солодкої муки…

1922

* * *

Голову розбив я об каміння неба, —
на заході морок, на заході кров…
І в нестямі вітер утікає степом,
ніби блиск останній скинутих корон…

О мої шукання, мрії-метеори…
Не шумує листя, в жилах не вино, —
місяць народився ніби тільки вчора,
а уже блукає на степу давно.

Ох моє телятко… Як тебе спіймати,
щоб віки горіло ти в душі моїй…

Доки ти од мене будеш утікати
і ховатись раптом в голубій траві…

Я даремно руки в небо простягаю, —
на худих долонях тільки тихий сміх…
І розбив об небо голову з одчаю.

Вітер…
Сніг…

1922

* * *

На шматки порізав свою душу
й зашпурнув їх ген-ген я од себе…
І несуться вони метеорами десь по далеких світах…
В порожніх грудях тільки вітер віє,
і тоскно шарудять сніги…
Там посадив я чорную лілею,
в ній заховалося моє щастя
і тре синенькі рученята,
і дивиться з благанням навкруги.
Сніги,
сніги…

1922

МАЛИНОВИЙ ПЛАТОК

Я знов один. Покірно одгоріли далі.
Й дарунок твій – малиновий платок
круг шиї ліг. І в золотій печалі
не прилетить в мою кімнату Бог —
не прилетить… і крилами кохання
не зашумить привітно над крильцем.
Лиш привид твій розтанув у тумані
і все в сльозах нахилене лице…
Гей, на огні далекого Версалю тебе вели.
Блищала тоскно сталь…
І, може, де в півтемній тихій залі
цілує хтось вишневії вуста…
й сорочку рве… і вже криваві руки
біля твоїх розкиданих колін…
І весь в крові від огненної муки
уже лечу далеко од землі…
І вже внизу крізь ґрати зачорніло,
де вартовий карбує мірний крок,
біля вікна знайоме мертве тіло
й дарунок твій – малиновий платок.

1923

* * *

У плащі.
А очі – зорі сині.
Задивились верби в прудковод…
Тихий вечір… золоті коліна…
на щоці од шалі
тіні,
тіні,
тіні…
Твій кривавий, твій татарський рот…
Знову я спокійний і осінній,
як тоді, у двадцять другий год.

Тільки вітер:
«Синьому нірвана…»
Тільки вітер:
«Синьому не жить…»
Там, де місяць огненний і п’яний
в невідомі і далекі страни
на воді дорогою лежить…

«Люлі дитиноньці, Коліньці люлі…»
Дзвонять на зорі, і пахне трава…
В ночі далекі (там очі заснулі)
будеш йому ти співать…

Мишенята сині на паркані,
то проміння (одгадай чиє?…),
на траві дві тіні простяглися п’яні,

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.